

ПАВЛО ПОЛЯНСЬКИЙ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРИЯ 11

Павло Полянський

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Київ
«Грамота»
2019

Умовні позначення:

— пригадайте;

— основні події;

— запитання
та завдання;

— свідчення;

— особистості.

Полянський П.

П54 Всесвітня історія (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти /Павло Полянський. — К : Грамота, 2019. — 256 с. : іл.

ISBN

Підручник відповідає Державному стандарту, концепції Нової української школи й новій програмі зі всесвітньої історії. Містить навчальний матеріал на засадах компетентнісного підходу, у якому подано події всесвітньої історії (1945–до сьогодні).

Осягнути цей складний і суперечливий період в історії людства допоможуть уривки з історичних документів, висловлювання відомих людей, ілюстрації, схеми, таблиці й діаграми, історичні карти.

Запитання та завдання зорієнтовані на вікові особливості одинадцятикласників і сприятимуть ґрунтовнішому засвоєнню навчального матеріалу.

ЗМІСТ

Від автора	5
------------------	---

Розділ I

ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

§ 1. Реалізація ялтинсько-потсдамських домовленостей лідерів провідних держав антигітлерівської коаліції: здобутки та невдачі	7
§ 2. Початок «холодної війни»	16
§ 3. Оформлення біполярного світу	24
<i>Узагальнення до розділу I</i>	31
<i>Тестові завдання для тематичного контролю</i>	33

Розділ II

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

§ 4. Процеси демократизації в повоєнному світі	38
§ 5. Рухи за права людини та громадянські права	46
§ 6. Соціально-економічні зміни у світі	54
§ 7. Становлення постіндустріального (інформаційного) суспільства	64
§ 8. Інтеграційні процеси	71
<i>Узагальнення до розділу II</i>	79
<i>Тестові завдання для тематичного контролю</i>	81

Розділ III

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

§ 9. Центральні- та східноєвропейські країни після Другої світової війни	86
§ 10. Комуністичні режими в 50–60-х роках ХХ ст.	93
§ 11–12. Крах комунізму в країнах Центрально-Східної Європи	102
<i>Узагальнення до розділу III</i>	117
<i>Тестові завдання для тематичного контролю</i>	119

Розділ IV

ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

§ 13. Японія	124
§ 14. Китай	132
§ 15. Індія	140
§ 16. Країни Близького Сходу в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.	147

§ 17. Країни Африки в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.	157
§ 18. Латинська Америка	166
<i>Узагальнення до розділу IV</i>	175
<i>Тестові завдання для тематичного контролю</i>	177

Розділ V

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

§ 19. Міжнародні відносини періоду «холодної війни»	181
§ 20. Міжнародні відносини на межі ХХ–ХХІ ст.	190
§ 21. Агресія Росії проти України (2014). Російсько-українська війна ..	198
<i>Узагальнення до розділу V</i>	207
<i>Тестові завдання для тематичного контролю</i>	208

Розділ VI

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА КУЛЬТУРА

§ 22. Основні напрями науково-технічної революції та її вплив на життя людей	213
§ 23. Становлення постіндустріальної цивілізації	221
§ 24. Основні тенденції розвитку літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, музики, театру, кіно та спорту	229
<i>Узагальнення до розділу VI</i>	236
<i>Тестові завдання для тематичного контролю</i>	237
<i>Узагальнення до курсу</i>	241
Словник понять	246
Хронологічна таблиця	250

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Курс всесвітньої історії в 11 класі присвячений періоду від завершення Другої світової війни до сьогодення. У підручнику використані основні підходи та ідеї автора щодо вивчення історії, які були реалізовані в підручниках зі всесвітньої історії для 9 та 10 класів.

Підручник складається з 6 розділів, узагальнення до курсу, хронологічної таблиці важливих подій, а також словника понять. Таблиця містить історичні дати, а словник — пояснення понять, передбачених навчальною програмою.

У підручнику простежуються міжпредметні зв'язки з курсами громадянської освіти, географії, зарубіжної літератури та іноземних мов.

В умовах інформаційного суспільства сучасні технології можуть суттєво розширити можливості навчання. З метою надання Вам допомоги у формуванні інформаційно-цифрової компетентності, що передбачено вимогами Нової української школи (НУШ), у підручнику вміщено QR-коди (англ. *quick response* — швидкий відгук). QR-код — це графічне зображення, у якому зашифрована певна інформація, посилання на сайт чи його сторінку. Сучасні гаджети зазвичай випускають з уже запрограмованою підтримкою розпізнавання QR-коду, який надає миттєвий доступ до інформації з мережі Інтернет, наприклад до відео- чи аудіоматеріалів, що перебувають у вільному доступі (українською та англійською мовами). Володіння державною та іноземними мовами має важливе значення в сучасному глобалізованому світі.

Кожен розділ підручника починається з блоку «*Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності*», а закінчується «*Узагальненням*», у якому стисло викладено основні тези вивченого матеріалу. Також до кожного розділу подано *тестові завдання*, що полегшить підготовку до ЗНО.

Залежно від складності й обсягу матеріалу, розділи поділені на 24 параграфи. Важливою складовою підручника є рубрика «*Свідчення*» — висловлювання істориків, політиків, військових діячів, митців, пересічних людей. Історичний опис минулого не завжди є фотографічною копією подій. Деякі події були забуті чи спотворені, деякі — міфологізовані. У підручнику вміщено супе-

речливі оцінки фактів чи історичних постатей. До висловлювань подано *запитання та завдання*.

На проблемні запитання, які також називають «відкритими», немає однозначних відповідей. Використовуючи вміщені в підручнику матеріали, Ви дійдете власних висновків щодо історичних подій, перевірите свої навички критичного оцінювання історичних джерел, навчитесь захищати власну думку на уроці, у позаурочний час, у різноманітних життєвих ситуаціях.

Характер більшості запитань і завдань вищого рівня складності також пошуковий та проблемний. Вони починаються так: «*Чи вважаєте Ви, що...*», «*Як, на Вашу думку...*», «*Висловіть власне ставлення...*» та ін.

У підручнику чимало *фотографій, малюнків, зокрема й карикатур, уривків з історичних документів, діаграм, графіків, схем, таблиць*, які є додатковим джерелом інформації. Статистичні дані не обов'язково запам'ятовувати. Вони допоможуть Вам виробити навички аналізування статистичної інформації та оперування нею. До них також подано запитання й завдання проблемно-пошукового характеру.

Історичні карти допоможуть Вам сформулювати уявлення про історичний простір, у якому відбувалися певні події, явища, процеси. Вони також є джерелом додаткових аргументів на підтвердження чи спростування певних оцінок або поглядів.

До історичних термінів і понять, передбачених навчальною програмою, подано пояснення різного ступеня складності (диференційовані) — від простих до більш складних. Вони спрямовані на закріплення набутих знань, навичок і компетентностей.

Успіхів Вам у навчанні!

Автор

РОЗДІЛ I

ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності. Ви будете:

- *знати* зміст понять «конфронтація», «біполярний (двополюсний) світ», «холодна війна», «соціалістичний табір», «доктрина»; час створення ООН, МОП, МАГАТЕ, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Світового банку, ВООЗ; поділу Німеччини; утворення Північноатлантичного союзу (НАТО) і Організації Варшавського договору (ОВД); характерні ознаки Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин; мету, принципи та механізми діяльності ООН, спеціалізованих організацій під егідою ООН; вплив «плану Маршалла» на відбудову повоєнної Європи й формування «двополюсного світу»; значення Загальної Декларації прав людини (1948) і міжнародних пактів про права людини (1966) як основи сучасного міжнародного права;
- *уміти* встановлювати послідовність подій повоєнних часів, пов'язаних з утворенням двополюсного світу; використовувати карту як джерело інформації про територіальні зміни в Європі за підсумками війни; встановлювати причини та прогнозувати можливі наслідки розв'язування «холодної війни».

§ 1. Реалізація ялтинсько-потсдамських домовленостей лідерів провідних держав антигітлерівської коаліції: здобутки та невдачі

Згадайте

- Які рішення ухвалили учасники Кримської (Ялтинської) та Берлінської (Потсдамської) конференцій 1945 р.?
- У чому полягало значення кожної із цих конференцій?

- Чому, на Вашу думку, навіть серед сучасних дослідників оцінки наслідків, зокрема Кримської (Ялтинської) конференції, варіюються від ідеалізації до визнання її «останнім Мюнхеном ХХ ст.»?
- Як ви вважаєте, чому наслідки війни були суперечливими?

1. Територіальні зміни в Європі за підсумками війни

На конференціях у Тегерані, Ялті та Потсдамі було погоджено післявоєнні територіальні зміни в Європі. Усі територіальні загарбання Німеччини, Італії та їхніх союзників було анульовано. Територію *Німеччини* поділили на чотири зони окупації: радянську, британську, французьку та американську. Берлін також був поділений на чотири сектори окупації (*див.* форзац).

Кордон між Німеччиною та *Польщею* було проведено по лінії річок Одер і Нейсе (польські назви, відповідно, Одра й Ниса). Східний кордон Польщі мав проходити вздовж «лінії Керзона». Німецьке м. Кенігсберг і прилеглі до нього райони передали СРСР. Радянський Союз отримав частину території *Фінляндії* — область Петсамо, а також орендував територію Порккала-Удд на північно-му узбережжі Фінської затоки для радянської військово-морської бази.

Територіальні зміни в Італії, Румунії, Угорщині, Болгарії та Фінляндії відбулися на підставі договорів з ними держав-переможниць. *Італія* визнала суверенітет Албанії, а також повернула Греції Додеканезькі острови; найсхідніший регіон Італії, окрім м. Трієста, передали Югославії. Трієст з прилеглим до нього невеликим районом проголосили «вільною територією» (у 1954 р. західну частину разом з Трієстом приєднали до Італії, а східну — до Югославії).

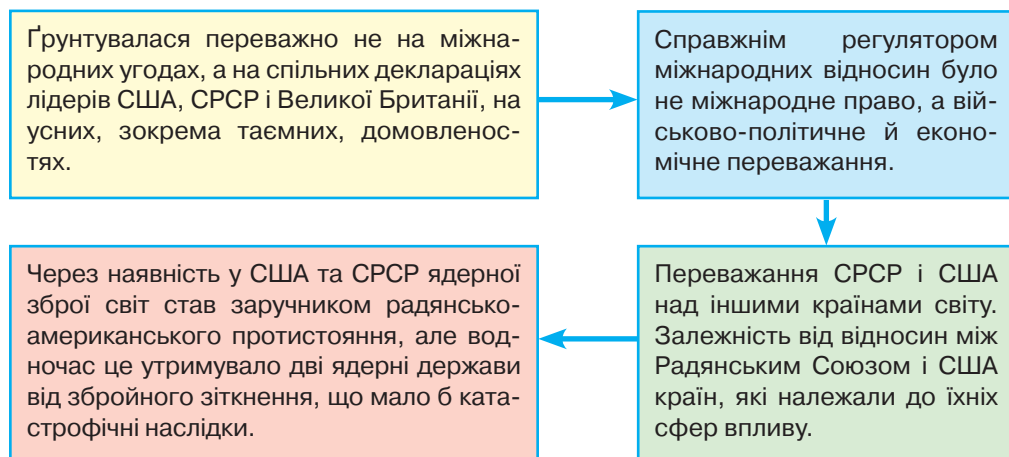
Мирні договори з *Румунією* та *Угорщиною* закріпили повернення Румунії частини Трансильванії.

2. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин

Система міжнародних відносин, утворена внаслідок рішень Ялтинської та Потсдамської конференцій, на десятиліття визначила долю Європи та відносини між Заходом і Радянським Союзом. Після закінчення Другої світової війни зникла потреба воювати зі спільним ворогом. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин стала інструментом розколу між учорашніми союзниками й поділила світ на «сфери життєвих інтересів» двох наддержав — США та СРСР.

- Проаналізуйте схему. Які ознаки Ялтинсько-Потсдамської системи видають-ся Вам найважливішими? Обґрунтуйте.

Ознаки Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин

Конфронтація між наддержавами спричинила поділ Європи на два озброєні табори, очолювані СРСР і США. Унаслідок ворожнечі між ними нові європейські кордони не були формально визнані міжнародною спільнотою до середини 70-х років XX ст., а Японія досі не підписала мирний договір із Росією через окупацію в 1945 р. японських Курильських островів.

Післявоєнне переважаєння США базувалося, з одного боку, на привабливості американських демократичних цінностей, а з іншого — на наявності ядерної зброї. Атомна бомба виявилася найсильнішим американським аргументом у відносинах із Радянським Союзом, який, порушивши свої міжнародні зобов'язання, насаджував у країнах Європи маріонеткові комуністичні режими. Головним аргументом Сталіна була потужна армія, яка залишилася майже в усіх країнах, куди на завершальному етапі війни ввійшли радянські війська.

3. Сан-Франциська конференція. Створення ООН

Попередні підсумки війни й обриси повоєнного світу обговорювалися на двох міжнародних конференціях: Кримській (Ялтинській) і Сан-Франциській. На конференції в м. Сан-Франциско (США) було засновано Організацію Об'єднаних Націй (ООН).

Відеосюжет про відкриття конференції в Сан-Франциско (англ.): [www. https://www.youtube.com/watch?v=tgqY54Gts9c](https://www.youtube.com/watch?v=tgqY54Gts9c)

Згадайте

- Які рішення щодо створення ООН, її керівних органів і постійних членів Ради Безпеки були ухвалені на Вашингтонській міжнародній конференції 1944 р.?
- Яке рішення щодо представництва СРСР в ООН було ухвалено на Кримській (Ялтинській) конференції «Великої трійки»?

Установча конференція ООН відбулась у *квітні–червні 1945 р.* в м. Сан-Франциско. У ній узяли участь делегації 50 держав, зокрема й України.

Усі ці країни, а також Польщу, яка не була учасницею конференції, однак восени 1945 р. також підписала Статут ООН, вважають державами–засновницями організації. У Статуті ООН, який підписала й Україна, були закріплені цілі та принципи діяльності нової всесвітньої організації. Конференція також заснувала *Міжнародний суд* — головний судовий орган ООН.

Було затверджено п'ять офіційних мов ООН: китайська, англійська, французька, російська й іспанська. У середині 70-х років XX ст. до цього переліку додали арабську мову.

Голова української делегації Д. Мануїльський підписує Статут ООН на конференції в м. Сан-Франциско (США). 1945 р.

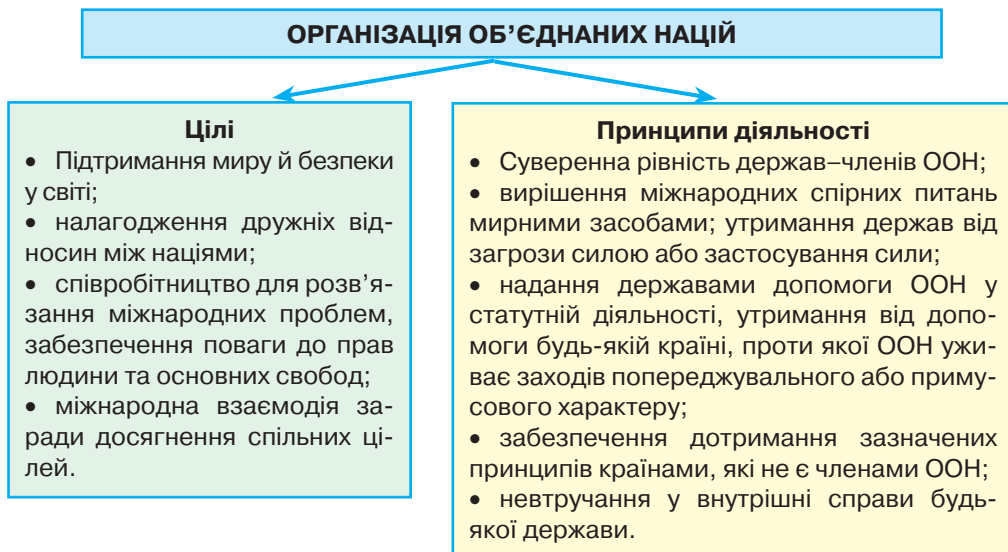

Словник

Конфронтація — протиставлення, протистояння (країн, блоків країн, соціальних систем, партійних чи групових інтересів, ідей, політичних і світоглядних принципів і т. ін.); зіткнення.

РОЗДІЛ I. Облаштування повоєнного світу

- Пригадайте структуру й засади діяльності Ліги Націй. Порівняйте їх із цілями й принципами діяльності ООН. Як Ви вважаєте, чи відповідають проголошені в установчих документах ООН цілі та принципи потребам часу?

- Ознайомтеся зі структурою ООН. Як Ви вважаєте, чи справляється Організація Об'єднаних Націй зі своїми завданнями та викликами, що постали перед людством у XXI ст.? Які нові повноваження чи зобов'язання доцільно надати ООН на сучасному етапі?

Головним політичним консультативним органом ООН є *Генеральна Асамблея*, у якій кожна держава має один голос. Для ухвалення рішень щодо підтримання миру й безпеки, прийняття до ООН нових країн, бюджетних питань потрібно дві третини голосів, щодо інших питань – проста більшість. *Рада Безпеки* відповідає за підтримання міжнародного миру й безпеки. До її складу входить 15 країн: п'ять постійних членів (США, Китай, Велика Британія, Франція, Росія), ще 10 обираються Генеральною Асамблеєю що два роки.

Відеосюжет про історію створення ООН (укр.):
[www.https://www.youtube.com/watch?v=domU8ja-FSs](http://www.youtube.com/watch?v=domU8ja-FSs)

4. Загальна Декларація прав людини (1948)

Після утворення Організації Об'єднаних Націй постало питання вироблення універсального міжнародного механізму захисту прав людини. Було створено комісію ООН з прав людини, яка мала підготувати білль про права людини. Першу частину білля було ухвалено Генеральною Асамблеєю ООН **10 грудня 1948 р.** як *Загальну Декларацію прав людини*. Це один із найважливіших гуманітарних документів сучасності, який проголошує верховенство прав людини.

Свічення

- Чому ідеї, проголошені в преамбулі Декларації, сформульовані як «завдання»? Як Ви вважаєте, чи багато було держав, які на той час уже виконали це «завдання»? Чи багато таких держав нині? Наведіть приклади.

«Беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові й поліпшенню умов життя при більшій свободі... Генеральна Асамблея проголошує цю Загальну Декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи й усі держави з тим, щоб кожна людина й кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального й ефективного визнання та здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їхньою юрисдикцією».

*З Преамбули Загальної Декларації прав людини
 (http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015)*

Декларацію ратифікувала більшість держав світу, зокрема й Україна. Правових наслідків, які примушували б дотримуватися Декларації, не існує, однак держави світу вважають її правовим актом, у якому закріплені важливі принципи: право на життя, рівний правовий статус, невтручання з боку держав у приватне життя, соціально-економічні й політичні права та свободи людини, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, соціального походження, майнового стану тощо.

Значення Декларації полягає в тому, що вона ввібрала стандарти прав людини, до яких повинна прагнути кожна держава світу. Вона донині є критерієм дотриманням прав і свобод людини як на рівні країни, так і в планетарному масштабі.

Свідчення

- Як Ви вважаєте, чому в СРСР приховували від громадян текст Загальної Декларації прав людини? Чому цей документ влада вважала «антирадянським»?

«Є Декларація прав людини 1948 р., яка гарантує нам певні права. ...Захід змусив Московію (тобто Радянський Союз. — Авт.) надрукувати Декларацію... Тоді в СРСР уперше була надрукована Декларація прав людини ООН — у газеті “Известия” 2 серпня 1975 р. ...До цієї дати Декларацію вилучали навіть у таборах і називали антирадянським документом».

Левко Лук'яненко, український правозахисник і громадський діяч (Національний інтерес — це найвищий інтерес. — <https://zbruc.eu/node/65584>)

Пригадайте

- Пригадайте з інтегрованого курсу «Громадянська освіта» інформацію про механізми захисту прав людини, національні та міжнародні стандарти захисту прав людини, правозахисні організації.

5. Міжнародні пакти про права людини (1966)

Другою частиною міжнародного білля про права людини вважають розроблені в 1966 р. **Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права** та **Міжнародний пакт про громадянські й політичні права**. В обох документах зафіксовано зобов'язання держав забезпечувати дотримання прав людини, створювати умови, за яких людина може користуватися не тільки економічними, соціальними, культурними, а й громадянськими та політичними правами. Також в обох пактах проголошується право народів на самовизначення, економічний, соціальний та культурний розвиток, підтверджується рівність прав чоловіків і жінок.

У **Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права** визначені права: на працю, на справедливі й сприятливі умови праці; на соціальне забезпечення, зокрема соціальне страхування; на певний життєвий рівень; на медичне обслуговування; на освіту; на участь у культурному житті.

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права гарантує право на життя, на захист від рабства та незаконного утримання в неволі; на гуманне поводження з ув'язненими; на свободу пересування та свободу вибору місця проживання; на захист від незаконного втручання в приватне життя людини; на недоторканність її житла. Також пакт захищає право на свободу думки, совісті, релігії; вільне вираження думок; забороняє пропагування війни, засуджує прояви національної, расової чи релігійної ненависті тощо.

Свідчення

- Чи виправдано, на Вашу думку, що в обох пактах велику увагу приділено не тільки соціально-економічним правам (робота, заробітна плата, гідні матеріальні умови життя тощо), а й громадянським і політичним правам людини? Чи однаково вони важливі? Яке місце у Вашій особистій системі цінностей належить цим правам?

«Ст. 2. Держави, які беруть участь у цьому пакті, зобов'язуються гарантувати, що проголошені в ньому права здійснюватимуться без будь-якої

дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини».

З Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права
(http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042)

«Визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, рівних невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості й загального миру... ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською та політичною свободою й свободою від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними й культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами... за Статутом Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані заохочувати загальне поважання й додержання прав і свобод людини... кожна окрема людина, маючи обов'язки щодо інших людей та того колективу, до якого вона належить, повинна домагатися заохочення й додержання прав, визнаних у цьому пакті».

З Преамбули Міжнародного пакту про громадянські й політичні права
(http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043)

Присагайте

- Як були звільнені країни Центрально-Східної Європи від нацизму під час Другої світової війни (червень 1944 р. — травень 1945 р.)?

6. Радянська окупація країн Центрально-Східної Європи

На конференції в Сан-Франциско у квітні 1945 р. СРСР, США та Велика Британія ухвалили **Декларацію про звільнену Європу**, у якій зобов'язалися підтримувати демократичні перетворення у звільнених країнах і гарантували свободу вибору їхнього подальшого розвитку.

Основні політичні сили в країнах Центрально-Східної Європи виявляли готовність до співпраці заради відбудови зруйнованої економіки, вирішення нагальних соціальних проблем. Однак така єдність виявилася тимчасовою, адже вибір шляху розвитку (прозахідного чи прорадянського) залежав насамперед від політичної влади в кожній країні.

У боротьбі за вплив між СРСР, США й Великою Британією Сталін мав певні переваги, бо після звільнення Центральної та Східної Європи від нацизму там залишилася радянська армія. По суті на зміну нацистській окупації прийшла окупація радянська. Після війни СРСР узяв курс на приведення до влади в країнах Центрально-Східної Європи місцевих комуністів. Однак Сталін не квапився радянлізувати Польщу, Румунію, Болгарію та інші східноєвропейські країни, аби не розкрити передчасно свої плани. Згідно з рішеннями Кримської (Ялтинської) конференції в країнах Центрально-Східної Європи мали відбуватися демократичні вибори, що означало б неминучу поразку комуністичних партій, адже в жодній східноєвропейській країні, за винятком Чехословаччини, комуністи не мали значної підтримки й шансів здобути на виборах достатньо голосів, щоб самостійно сформуванати уряд. Вибори пройшли в атмосфері залякування й фальсифікації результатів. За законом вони мали бути визнані недійсними або такими, що не відбулися. Проте комуністи скористалися виборами для створення політичних коаліцій — «народних фронтів», що формально не суперечило рішенням, ухваленим у Ялті. Уряди «національної єдності» виявилися маріонетками в руках комуністів і невдовзі розпалися. Вони виконали роль

«троянського коня» для радянського експансіонізму, їх змінила комуністична диктатура.

Комуністи очолили правоохоронні органи, установи державної безпеки, міністерства оборони, внутрішніх справ, юстиції, за підтримки радянських військових адміністрацій та командування підрозділів радянської армії спровокували урядові кризи та політичні конфлікти. Для координування діяльності комуністів у Східній Європі Сталін у 1947 р. створив *Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій країн Європи (Комінформ)*, яке мало замінити розпущений у 1943 р. Комуністичний інтернаціонал (Комінтерн). Країни Центрально-Східної Європи, у яких були встановлені залежні від СРСР комуністичні режими, утворили так званий *Східний блок*, або **соціалістичний табір**.

Установлення прорадянських комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи

Країна	Рік	Обставини встановлення комуністичного режиму
Албанія	1945	Комуністи прийшли до влади одразу після Другої світової війни. Серйозних політичних опонентів у них не було.
Болгарія	1945	Вибори 1945 р. виграла коаліція, у якій більшість становили комуністи. Невдовзі вони знищили своїх партнерів по коаліції й узурпували владу. Цар Симеон II у 1946 р. виїхав за кордон.
Східна Німеччина	1945	Східна частина Німеччини опинилась у радянській зоні окупації. У 1949 р. тут була проголошена соціалістична держава — Німецька Демократична Республіка (НДР).
Польща	1947	На Кримській (Ялтинській) конференції Сталін погодився з проведенням вільних виборів і створенням коаліційного уряду. Проте згодом він заманив польських некомуністичних лідерів до Москви, де вони були заарештовані. Крім того, у Польщі були заарештовані авторитетні діячі, які не поділяли комуністичні погляди. Переможцем на виборах 1947 р. було проголошено комуністів.
Румунія	1947	До 1958 р. в Румунії перебували радянські війська, що зумовило включення до складу уряду представників нечисленної Комуністичної партії Румунії. Наприкінці 1947 р. було проголошено Румунську Народну Республіку, а короля Міхая змусили зректися престолу й виїхати за кордон.
Угорщина	1947	На перших післявоєнних виборах у 1945 р. перемогли не комуністи; президентом також став не комуніст. Проте комуністи, які контролювали таємну поліцію, заарештували й стратили багатьох своїх політичних опонентів. До 1948 р. лідер комуністів М. Ракоші встановив повний контроль над Угорщиною.
Чехословаччина	1948	Був створений коаліційний уряд на чолі з Е. Бенешем. Однак комуністи за підтримки Сталіна взяли під контроль радіо, армію та поліцію. Їхній лідер К. Готвальд став прем'єр-міністром. Таємна поліція заарештувала провідних некомуністичних діячів. У 1948 р. комуністи остаточно захопили владу.

Словник

Соціалістичний табір — ідеологічний та політичний термін, який позначає Радянський Союз та інші країни, що проголосили себе соціалістичними.

- Розгляньте радянську карикатуру на Йосипа Броз Тіто. З яким історичним персонажем художник ототожнює югославського лідера? Яке, на Вашу думку, ставлення до Югославії формувала в радянських людей така пропаганда?

Радянська карикатура «Його шлях».
1950-і роки

Єдиною країною, яка не скорилася радянському диктату, виявилася *Югославія*. У роки війни проти окупантів тут боролися військовослужбовці королівської армії (так звані *четники*) і партизани, які отримували радянську й англо-американську допомогу. Комунисти на чолі з Й. Броз Тіто перемогли четників і до 1944 р. звільнили Югославію від окупантів. У 1945 р. скупщина (парламент) Югославії проголосила країну Федеративною Народною Республікою Югославією (ФНРЮ); більшість органів влади якої очолили комунисти.

Перші післявоєнні роки Югославія та СРСР проводили узгоджену зовнішню політику. Однак із зростанням впливу югославського лідера на Балканах ситуація погіршувалася. Коли Й. Броз Тіто почав плекати надію на створення федерації балканських народів і поширення впливу на Албанію, Сталін різко змінив тональність щодо югославського керівництва.

У відповідь на брутальну критику з боку Сталіна югославський лідер відмовився від співпраці із СРСР. Надалі югославські комунисти поклалися на власні сили й ресурси. Ворожнеча між двома країнами тривала до смерті Сталіна в 1953 р.

Основні події

1944 р. — створення Світового банку.

1945 р. — створення ООН; створення Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ); створення Міжнародного валютного фонду (МВФ).

1946 р. — створення ЮНЕСКО; створення ЮНІСЕФ.

1945–1948 рр. — установлення прорадянських комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи.

1948 р. — ухвалення Загальної Декларації прав людини.

1957 р. — створення МАГАТЕ.

Заняття та завдання

1. Поясніть зміст історичних понять «конфронтація», «соціалістичний табір».
2. Використовуючи історичну карту (див. форзац), охарактеризуйте територіальні зміни, які відбулися в Європі за підсумками Другої світової війни.
3. Використовуючи схему на с. 8, назвіть переваги й недоліки цієї системи.
4. Якими були історичні передумови й причини створення Організації Об'єднаних Націй?
5. Яку роль відіграла Україна у створенні ООН? Яке місце посідає наша країна в ООН нині?
6. Використовуючи схеми на с. 10, охарактеризуйте цілі, принципи й механізми діяльності ООН та спеціалізованих організацій під її егідою.

7. Чи залишаються, на Вашу думку, актуальними ідеї та принципи Загальної Декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права, а також Міжнародного пакту про громадянські й політичні права?

8. У чому полягає значення Загальної Декларації прав людини 1948 р. і міжнародних пактів про права людини 1966 р. як основи сучасного міжнародного права?

9. Як СРСР домігся встановлення контролю над країнами Центрально-Східної Європи? Аргументуйте Вашу позицію фактами.

§ 2. Початок «холодної війни»

1. Передумови й причини «холодної війни»

Радянський Союз закінчив війну з територіальними надбаннями й статусом однієї з основних країн-переможниць у війні з нацистською Німеччиною та її союзниками. Зважаючи на це, СРСР намагався нав'язати радянську ідеологічну, економічну та соціальну модель країнам Європи, якими пройшла радянська армія. До того ж армія СРСР не була демобілізована наприкінці війни і могла будь-коли знову розпочати бойові дії.

США також були країною-переможницею. Хоча американська армія була майже повністю демобілізована через декілька місяців після закінчення бойових дій проти Японії, США залишалися найпотужнішою військовою силою світу. До 1949 р. Америка монополювала ядерною зброєю, яку президент США Г. Трумен уважав «добрим кийком для росіян». Також США були провідною країною світу за обсягами торгівлі, промислового й сільськогосподарського виробництва, країна володіла понад двома третинами світових запасів золота, долар став основною міжнародною валютою.

Свідчення

- *Ознайомтеся з оцінкою післявоєнних зовнішньополітичних дилем, які, на думку американського дослідника, постали перед СРСР і США. Як Ви вважаєте, чи можна було уникнути ворожнечі між обома країнами після війни? Аргументуйте Вашу точку зору.*

«Післявоєнними цілями Сталіна було гарантування в Росії його власної безпеки, панування режиму та ідеології. ...З погляду Сталіна ...достатньо дочекатися, коли капіталісти почнуть сперечатись і європейці самі обернуть комунізм як альтернативу. Отже, мета Сталіна полягала не у відновленні рівноваги сил у Європі, а скоріше в домінуванні над континентом, як це намагався зробити Гітлер.

...Чого прагнули після війни американці? Ясна річ, безпеки, проте на відміну від Сталіна, вони не були певні, що зможуть цього досягнути. Причина полягала в тому, що після Другої світової війни США постали перед дилемою: вони не могли й надалі слугувати моделлю для інших країн, залишаючись відокремленими від решти світу».

Джон Геддіс, американський історик і політолог (The Cold War: A New History. The Penguin Press, 2005. — <http://images.pcmac.org/SiSFiles/Schools/AL/SaralandCitySchools/SaralandHigh/Uploads/Forms/The%20Cold%20War.pdf>)

Сталін не довіряв Заходу й бажав падіння демократичних суспільств. Він прагнув забезпечити кордони СРСР, створивши довкола радянської імперії «санітарну зону» з підконтрольних країн. Щоб підкорити країни Центрально-Східної Європи СРСР насаджував там комуністичні режими. Зокрема, усупереч рішенням Кримської (Ялтинської) конференції щодо проведення в Польщі вільних і демократичних виборів Радянський Союз намагався посадити в Польщі залежний від Кремля комуністичний уряд. Також СРСР підтримував партизанську війну грецьких комуністів, допоміг чеським комуністам здійснити державний переворот. Сталін публічно заявив, що капіталістичний світ і мир — речі несумісні.

Дії СРСР викликали спротив з боку США. Захід насторожувало те, що всі території, окрім Австрії, якими пройшла радянська армія, після війни опинилися в радянській зоні впливу. Унаслідок зміни кордонів у Центрально-Східній Європі відбулося переселення великих груп населення, зокрема майже 15 млн німців виїхали зі Східної Пруссії, Судетської області, Сілезії та інших територій, а 4 млн поляків було виселено із земель, які СРСР анексував у Польщі. Натомість українців примусово переселяли з Польщі до СРСР у ході операції «Вісла»¹.

Складні відносини між двома наддержавами — Радянським Союзом і США — стали живильним середовищем для політичної, дипломатичної, пропагандистської та психологічної війни, що отримала назву *«холодна війна»*.

- Проаналізуйте причини «холодної війни». Чи були серед них такі, які, на Вашу думку, були нездоланими?

Основні причини «холодної війни»

Ідеологічні

- США та СРСР представляли дві протилежні політичні системи — демократичну й тоталітарну.
- Вороже ставлення СРСР до капіталізму і, відповідно, США — до комунізму.
- У СРСР вважали, що західний вплив може похитнути міцність комуністичного тоталітарного режиму.
- Намагання Радянського Союзу поширювати у світі комунізм як противагу демократії.

Економічні

- США, які значно зміцніли за роки війни, були зацікавлені в поширенні у світовому масштабі вільної торгівлі.
- СРСР не бажав поширення на своїй території принципів вільної торгівлі, оскільки зруйнована війною та економічно слабша за США країна була неспроможна захистити внутрішній ринок від засилля іноземних товарів.

Словник

«Холодна війна» (1947–1991) — глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між державами Східного блоку (СРСР та його союзники в Організації Варшавського договору) і державами Західного блоку (США та їхні союзники в НАТО), що виникла наприкінці Другої світової війни й досягла найвищої точки вже після її завершення.

¹ Питання розглядатиметься в § 9, а також у курсі «Історія України».

Геополітичні

- І СРСР, і США прагнули домінувати в післявоєнному світі.
- Імовірність нападу СРСР на європейських партнерів США.
- Імовірність застосування американцями атомної бомби.
- Брутальні дії СРСР у радянській зоні окупації Німеччини.
- Відмова США поділитися ядерними секретами із СРСР.
- Розширення впливу СРСР на країни Європи; порушення Сталіним обіцянки не перешкоджати вільним виборам у Європі.
- Мілітаризація СРСР західного кордону.

2. Промова В. Черчілля у Фултоні

Політиком, який зважився публічно назвати речі своїми іменами, став *Вінстон Черчілль*, який у той час не обіймав офіційних посад. У березні 1946 р., виступаючи в присутності президента Г. Трумена у Вестмінстерському коледжі в м. Фултоні (США), він виголосив промову, яку назвав «засади миру». Ця промова стала символом «холодної війни» між СРСР і США, Сходом і Заходом, яка тривала багато десятиліть.

Свідчення

- *Ознайомтеся з уривками з промови В. Черчілля. Що, на Вашу думку, він мав на увазі під «залізною завісою»? Якою постає в його промові зовнішня політика Радянського Союзу? Чи дає британський політик відповідь на запитання, як Захід мав реагувати на дії СРСР? Якщо Ваша відповідь ствердна, поясніть, який саме механізм він запропонував.*

«Ніхто не знає, що радянська Росія та її міжнародна комуністична організація мають намір робити в найближчому майбутньому й чи існують якісь межі їхньої експансії. ...Від Штеттина¹ на Балтиці до Трієста на Адріатиці, через увесь континент було опущено "залізну завісу". За цією лінією розташовані всі столиці давніх держав Центральної та Східної Європи: Варшава, Берлін, Прага, Відень, Будапешт, Белград, Бухарест і Софія, усі ці знамениті міста... є об'єктами не тільки радянського впливу, а й дуже високого, а подеколи й зрослого контролю з боку Москви. ...У багатьох країнах... створені комуністичні "п'яті колони", які... виконують директиви, що надійшли з комуністичного центру.

...Безпека у світі неможлива без нового союзу в Європі, з якого не може бути виключена жодна нація. ...Радянська Росія хоче ...необмеженого розширення своєї влади й поширення ідеології... Вона нічим не захоплюється більше, ніж силою, і нічого не поважає менше, ніж слабкість, особливо військову слабкість».

Вінстон Черчілль, 5 березня 1946 р., м. Фултон (<https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1946-03-05.pdf>)

Відеозапис фултонської промови В. Черчілля (англ.):
https://www.youtube.com/watch?v=X2FM3_h33Tg

¹ *Штеттин* — німецька назва польського міста Щецина.

3. «Меморандум Кеннана»

Ще одним документом, який передає атмосферу «холодної війни», що розпочалася між Сходом і Заходом, був «*меморандум Кеннана*». Американський дипломат Джордж Ф. Кеннан у 1946 р. надіслав з американського посольства в Москві до Вашингтона телеграму з восьми тисяч слів — «довгу телеграму» (або «меморандум Кеннана»). Радянське керівництво, писав дипломат, сприймає Захід як головного ворога й усіяло намагається посяти недовіру між західними країнами та дестабілізувати ситуацію всередині цих країн. Інтерес СРСР до країн, які звільнилися (або звільняються) від колоніальної залежності також є проявом не турботи про них, а радянського експансіонізму. США мають виступати з позиції сили, оскільки радянське керівництво схиляється тільки перед сильнішим опонентом. Причому стримувати об'єктивно слабший СРСР потрібно без зброї, однак демонструючи рішучість до застосування сили. Дж. Кеннан закликав американський уряд вирішити проблеми західного світу, щоб позбавити Радянський Союз шансів дестабілізувати ситуацію в США та Західній Європі.

Свічення

- Ознайомтеся з уривком з «довгої телеграми». Що, на Вашу думку, мав на увазі Дж. Ф. Кеннан, коли назвав комунізм «хвороботворним паразитом»? Чому він застерігає, що найбільша небезпека, яка загрожує Заходу в протистоянні з комунізмом, — «це уподібнення тим, з ким ми маємо справу»?

«Світовий комунізм подібний до хвороботворного паразита, який харчується ураженими тканинами. ...Ми повинні запропонувати... на розгляд інших держав... яким ми уявляємо світ у майбутньому. Недостатньо просто змусити народи наслідувати наш приклад... Ми маємо... запропонувати їм... кращу допомогу, ніж росіяни. ...Ми повинні мати достатньо сміливості й упевненості, аби залишатися вірними нашим політичним методам і поглядом на людське суспільство. Зрештою, найбільша небезпека, яка загрожує нам у вирішенні проблеми радянського комунізму, — це уподібнення тим, з ким ми маємо справу».

З «меморандуму Кеннана» (<https://nsarchive2.gwu.edu//coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>)

4. «Доктрина Трумена»

За часів президентства Г. Трумена США перейшли до політики «*стримування комунізму*», засади якої були викладені навесні 1947 р. в посланні до конгресу. «Доктрина Трумена» була спрямована на обмеження комуністичних режимів, які посилювалися після світової війни, безперервний тиск на СРСР та інші країни соціалістичного табору, підтримання антикомуністичних сил і режимів. Доктрина передбачала надання Сполученими Штатами Америки політичної, військової та економічної допомоги всім демократичним державам, яким загрозували зовнішні або внутрішні авторитарні сили.

Згідно з «доктриною Трумена», Америка планувала брати участь навіть у віддалених конфліктах, якщо вони зачіпали інтереси США. Першими претен-

Словник

Доктрина — заява про керівний принцип державної політики, зокрема зовнішньої політики.

дентами на допомогу США стали Греція й Туреччина. Безпосередньою причиною виступу Г. Трумена стала заява уряду Великої Британії про те, що він більше не надаватиме військову й економічну допомогу грецькому уряду в громадянській війні проти місцевих комуністів, яких підтримував СРСР. Г. Трумен зажадав, щоб конгрес надав грецькому й турецькому урядам допомогу на 400 млн дол., а також підтримав відправлення американського цивільного та військового персоналу й озброєння в цей регіон.

Президент порушив питання про надання допомоги Туреччині, яка також втратила підтримку з боку знесиленої війною Великої Британії. На це вплинула також відмова Й. Сталіна вивести радянські війська з Північного Ірану, незважаючи на рішення Тегеранської конференції 1943 р., тиск на уряд Туреччини з вимогою надати особливі права для СРСР у Босфорі. Сталін не тільки не підтримав грецьких комуністів, а й змусив до такого ж кроку лідера Югославії Й. Броз Тіто.

Свідчення

- Як Ви вважаєте, наполягаючи на протидії Східному блоку, Г. Трумен прагнув тільки виправдати сподівання «вільних людей світу»? Які ще інтереси міг захищати американський президент?

«Тоталітарні режими підживлюються злиднями й стражданнями. Їхні зерна проростають на безплідному ґрунті бідності й заворушень. Вони досягають, коли в людей умирає надія на краще життя. Ми мусимо зберегти цю надію живою. Вільні люди світу сподіваються на нашу підтримку для збереження їхніх свобод. Якщо ми зазнаємо невдачі... виникне загроза миру у всьому світі. Це також загрожуватиме добробуту нашої власної держави».

Гаррі Трумен, президент США (<https://liberalarts.utexas.edu/coretexts/files/resources/texts/1947%20Truman%20Doctrine.pdf>)

Примітайте

- Яких людських жертв та економічних збитків зазнала Європа внаслідок Другої світової війни?

5. «План Маршалла»

Європейські країни конче потребували допомоги, оскільки за роки війни матеріальна база їхньої економіки була зруйнована, розірвалися господарські зв'язки, обвалився фінансовий ринок. Вільних коштів на подолання розрухи, запровадження соціальних програм у європейських урядів не було. Навіть у Великій Британії та Франції процес відбудови проходив важко й повільно. Приміром, у портових бункерах Лондона було обмаль вугілля, а в бельгійському Льєжі коні тягнули автобуси. Європейські уряди й США були занепокоєні тим, що Сталін може використати ситуацію, аби підштовхнути європейських комуністів до захоплення влади.

Улітку 1947 р. державний секретар США *Джордж Маршалл* заявив, що Америка ініціює *Програму відбудови Європи*, яка офіційно почала працювати у квітні 1948 р. й тривала до закінчення 1951 р. Вона увійшла в історію під назвою «план Маршалла».

Особистості

Джордж Маршалл (1880–1959) — американський політичний і військовий діяч. Ветеран двох світових воєн. У 1947–1949 рр. обіймав посаду державного секретаря (міністра закордонних справ) США. Автор програми відбудови зруйнованої війною Європи. Один з ініціаторів створення Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Лауреат Нобелівської премії миру (1953).

Свідчення

- Ознайомтеся з аргументацією Дж. Маршалла. Який висновок щодо цілей американської програми відбудови Європи Ви можете зробити на підставі його слів?

«На найближчі три або чотири роки потреба країн Європи в імпортному продовольстві та інших необхідних товарах — переважно з Америки — настільки перевищуватиме їхню платоспроможність, що їм потрібна буде значна допомога, аби уникнути загострення ситуації в економічній, соціальній та політичній сферах. ...Жоден уряд, який маневрує, щоб заблокувати відновлення інших країн, не може розраховувати на нашу допомогу. Більше того, уряди, політичні партії або групи, які намагаються увічнити людську вбогість з метою одержання політичних або інших дивідендів, наштовхнуться на протидію Сполучених Штатів».

З промови Дж. Маршалла в Гарвардському університеті (Safeguarding the Republic. Essays and Documents in American Foreign Relations, 1890–1991. — McGraw-Hill Inc., 1992. — P. 161)

Відеозапис виступу Дж. Маршалла з обґрунтуванням його плану відбудови Європи (англ.): https://www.youtube.com/watch?v=x6h2-In_e7I

- На основі свідчення та наведеної в таблиці інформації зробіть висновок про причини появи й мету «плану Маршалла».

Чинники, які спонукали США до надання економічної допомоги Західній Європі

Політичні	Економічні
<ul style="list-style-type: none"> • США враховували історичні реалії післявоєнної Європи, а саме: утворення соціалістичного блоку та нездатність західних країн самостійно відбудувати економіку й запропонувати населенню привабливі перспективи. • Щоб запобігти зміні співвідношення сил у світі на користь комунізму, США кинули урядом західноєвропейських країн «рятівний круг». • Сполучені Штати не вірили в можливість нападу СРСР, однак побоювалися, що населення західноєвропейських країн може піддатися впливу комуністичної пропаганди. 	<ul style="list-style-type: none"> • План був спробою уникнути можливої післявоєнної економічної кризи в США, бо забезпечив робочими місцями американців і відкрив ринок Європи для збуту американських товарів і послуг. • Щоб отримати американську допомогу, уряди європейських країн мали погодитися на певні умови: регулярно надавати звіти про стан економіки, валютних резервів та іншу комерційну інформацію. • Країни, які отримували допомогу, мали відмовитися від проектів націоналіза-

РОЗДІЛ I. Облаштування повоєнного світу

- Передумовою надання американської допомоги було позбавлення міністерських портфелів комуністів. У 1945–1947 рр. в дев'яти країнах Європи (Франція, Італія, Бельгія, Данія, Норвегія, Ісландія, Австрія, Фінляндія, Люксембург) комуністи входили до складу урядів. До 1948 р. в жодному з урядів країн Західної Європи комуністів не залишилося.

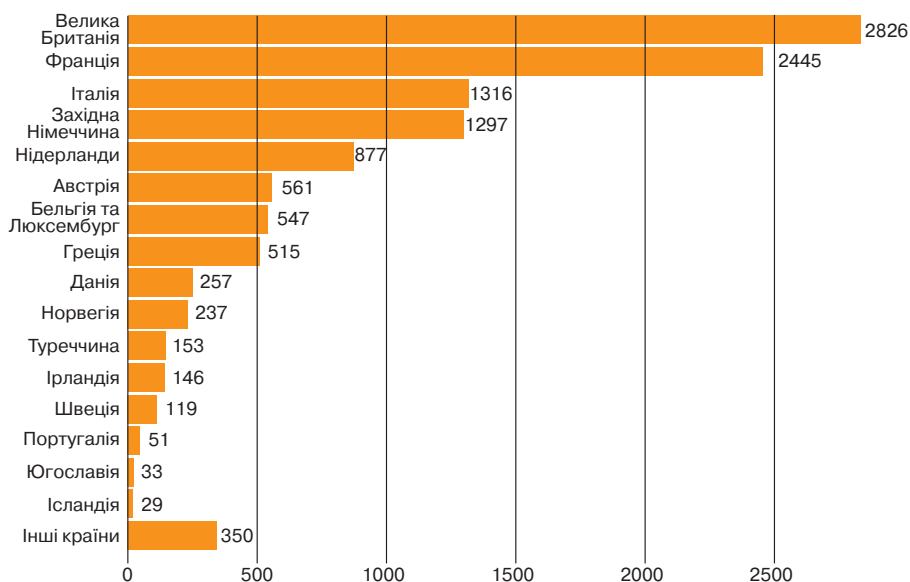
ції промисловості та надати повну свободу приватному підприємництву; забезпечити вільний доступ американських товарів на свої ринки через зниження митних тарифів в односторонньому порядку.

- Західна Європа мусила згорнути економічне співробітництво із СРСР і країнами Східної Європи.

Навесні 1948 р. до «плану Маршалла» приєдналися понад півтора десятка європейських країн. За період його дії вони отримали майже 13 млрд дол. США. Радянський Союз відмовився від американської допомоги та змусив відмовитися від неї східноєвропейські країни, у яких влада належала комуністам. Це ще більше поглибило розкол у Європі й створило додаткові передумови для формування двополюсного світу.

- Проаналізуйте діаграму. Висловте припущення, за якими критеріями США визначали суму допомоги тій чи тій країні.

Розподіл американської допомоги за «планом Маршалла» в 1948–1951 рр. (млн дол. США)

- Проаналізуйте схему. Чи збігаються результати втілення в життя «плану Маршалла» з поставленими цілями? Доберіть аргументи на підтвердження Вашої оцінки.

РЕЗУЛЬТАТИ РЕАЛІЗАЦІЇ «ПЛАНУ МАРШАЛЛА»

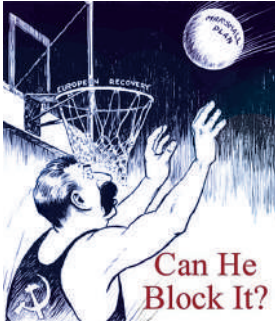
Американські товари й капітали сприяли подоланню в європейських країнах економічних наслідків війни та стабілізації соціально-політичної ситуації.

План полегшив американським компаніям процес проникнення в економіку європейських країн.

План сприяв об'єднанню західноєвропейських країн.

План поглибив розкол у відносинах між європейськими країнами внаслідок посилення протистояння між СРСР і США.

- Розгляньте карикатури. Як художники оцінюють «план Маршалла»? Чи вважаєте Ви, що кожен з малюнків є достовірним історичним джерелом? Наведіть аргументи на підтвердження Вашої точки зору.

Американська карикатура.
1948 р.

Югославська карикатура. 1948 р.

Основні події

- 1946 р. — фултонська промова В. Черчілля; «меморандум Кеннана».
- 1947 р. — проголошення «доктрини Трумена».
- 1948–1951 рр. — «план Маршалла».

Закитання та завдання

1. Поясніть зміст історичних понять «холодна війна», «доктрина».
2. Як Ви розумієте вислови «залізна завіса», «фултонська промова», «меморандум Кеннана», «доктрина Трумена»?
3. Назвіть причини й передумови «холодної війни». Чи є, на Вашу думку, підстави вважати, що без фултонської промови В. Черчілля не розпочалася б «холодна війна»? Аргументуйте Вашу позицію.
4. Розгляньте карикатури. Що Ви знаєте про події, які зобразили художники? Чи вважаєте Ви, що кожна з карикатур є самостійним об'єктивним джерелом інформації з погляду «історичної правди»? Аргументуйте Вашу точку зору.

Англійська карикатура. 1950-і роки

Радянська карикатура. 1950-і роки

5. Як Ви вважаєте, існувала загроза переростання «холодної» війни в «гарячу»? Спрогнозуйте можливі наслідки збройного конфлікту між тогочасними противниками.

6. Визначте основні ідеї «меморандуму Кеннана» й «доктрини Трумена». Які обставини спричинили появу цих документів?

7. Покажіть на карті (див. форзац) країни, на які припала найбільша частка американської допомоги за «планом Маршалла». Оцініть ефективність американської допомоги. Як вона вплинула на відбудову Європи й на формування двополюсного світу?

§ 3. Оформлення біполярного світу

1. Загострення суперництва між США та Радянським Союзом

Війна ослабила традиційно сильні європейські держави, які впродовж століть визначали політичний клімат у світі — Велику Британію, Німеччину та Францію. Виникли дві наддержави — США та СРСР. Світ набув ознак **біполярності** (двополюсності). На одному полюсі опинилися США й країни західної демократії, на іншому — СРСР і країни, у яких постали комуністичні режими. «Холодна війна» була зумовлена фундаментальними розбіжностями між політичними, економічними та соціальними системами — капіталізмом і комунізмом. Сполучені Штати відкидали комунізм і підтримували (принаймні теоретично) лібералізм і демократію.

- Чи були, на Вашу думку, серед взаємних претензій СРСР і США такі, які неможливо було відкинути безболісно для кожної з двох країн? Наведіть аргументи на підтвердження Вашої точки зору.

Дії СРСР, які Захід вважав проявом ворожості й експансіонізму

- Повільна демобілізація радянської армії після війни;
- приведення до влади прорадянських урядів у країнах Східної Європи;
- створення в 1947 р. Інформаційного бюро комуністичних і робітничих партій (Комінформ), яке пропагувало комунізм, вихваляло радянську політику в Європі, протидіяло «доктрині Трумена» та «плану Маршалла»;
- блокада Берліна тощо.

Дії США, які СРСР вважав проявом ворожості й експансіонізму

- Намагання встановити американський контроль над Європою та світом («доктрина Трумена», «план Маршалла»);
- небажання співпрацювати із СРСР у військовій галузі;
- наполягання на поверненні США техніки й устаткування, наданих СРСР за програмою ленд-лізу;
- приховування від СРСР секретів у сфері ядерних озброєнь тощо.

Словник

- **Біполярний (двополюсний) світ** — термін, що використовувався в роки «холодної війни» для характеристики світу, розділеного протистоянням між комуністичною та демократичною системами.

- Які, на Вашу думку, зміни в геополітичній ситуації у світі відображено на карикатурі американського художника?

Американська карикатура
«Трумен–Сталін». 1950 р.

США критикували тоталітарну сутність радянського режиму, порушення комуністами громадянських і релігійних прав і свобод. Радянські керівники так само завзято критикували вади капіталізму, зокрема майнове розшарування в країнах Західної Європи, а надто в Сполучених Штатах Америки.

Дві обставини забезпечили США місце наддержави: *по-перше*, військова могутність, *по-друге*, потужна, особливо на тлі спустошеного СРСР і зруйнованої війною Європи, економіка. Бомбардування американцями японських міст Хіросіми й Нагасакі поклало початок новій епосі — атомній. США прагнули скористатися атомною бомбою як засобом тиску на СРСР. Однак у 1949 р. СРСР успішно випробував власну атомну бомбу й цим поклав край ядерній монополії США.

Військова могутність США спиралася також на добре оснащені армію та флот, наявність військових баз по всьому світу. Уклавши міжнародні оборонні договори на Сході (з Японією, Іраном, Іраком), США забезпечили свою присутність у цьому стратегічно важливому регіоні.

В умовах біполярного світу США надавали фінансову допомогу тим країнам, які могли потрапити під вплив СРСР і перебували у сфері американських інтересів. Зі своєї сторони СРСР надавав допомогу країнам, у яких або були встановлені лояльні до Радянського Союзу політичні режими, або країнам, що проводили недружню політику щодо США.

Єдиною країною, яка могла б претендувати на роль третьої сили, могла стати Велика Британія, однак під час двох світових воєн у ХХ ст. країна зазнала масових руйнувань, що завдало удару її економіці, а отже, і політичному авторитету. Відтепер у світі найвпливовішими країнами були Сполучені Штати Америки та Радянський Союз.

Свідчення

- Чи погоджуєтеся Ви зі З. Бжезинським, що утворення біполярного світу було неминучим? За яких, на Вашу думку, обставин можна було уникнути протистояння між СРСР і США?

«Європейська ера у світовій політиці завершилася під час Другої світової війни... Поразка Німеччини стала неминучою завдяки... двом позаєвропейським переможцям, Сполученим Штатам Америки та Радянському Союзу... Протягом наступних п'ятдесяти років домінувало двополюсне американо-радянське змагання за глобальне верховенство. ...Геополітичний вимір був однозначним: Північна Америка проти Євразії... Переможець посправжньому панував би над світом. ...Кожен із суперників мав свою іде-

ологічну модель світу, сповнену історичного оптимізму; для кожного його модель виправдовувала чималі зусилля й водночас посилювала переконання в неминучій перемозі».

Збігнєв Бжезінський, американський політик і політолог (Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / пер. з англ. — Львів; Івано-Франківськ : «Лілея — НВ», 2000. — С. 5–6)

Присгадайте

- Які рішення щодо Німеччини та її столиці Берліна були ухвалені на Берлінській (Потсдамській) та Кримській (Ялтинській) конференціях?

2. Радянська блокада Західного Берліна. Поділ Німеччини

В умовах «холодної війни» країни-переможниці по-різному трактували домовленості щодо долі Німеччини. СРСР мав одержувати репарації промисловою продукцією не тільки із східної, а й західних зон окупації Німеччини. За це Радянський Союз зобов'язався постачати до західних зон продовольство, аби не допустити голоду.

Наприкінці 1946 р. між СРСР і Великою Британією та США виник конфлікт через об'єднання американської та британської окупаційних зон і утворення *Бізонії* (від латин. *bi* — два). Улітку 1948 р. до Бізонії приєдналась окупаційна зона Франції, унаслідок чого утворилася *Тризонія*.

Того ж року в західних зонах окупації розпочалася грошова реформа, яка призвела до *Берлінської кризи*. Стара німецька марка (рейхсмарка) на той час остаточно знецінилася. Запровадження нової німецької марки (дойчмарки) мало оживити німецьку економіку й відновити фінансову спроможність західної частини Німеччини. Радянський Союз вирішив, що західні держави прагнуть узяти під контроль усю територію Німеччини, витіснивши СРСР. Якщо грошова реформа в Західній Німеччині виявиться успішною, це сприятиме стабілізації ситуації й підвищенню рівня життя населення, тоді як у радянській зоні цей рівень буде нижчим.

Після введення дойчмарки Радянський Союз запровадив нову марку на сході країни й наприкінці червня 1948 р. розпочав блокаду Західного Берліна з населенням 2 млн осіб, яка тривала 11 місяців. Американці вважали блокаду відкритим проявом комуністичної агресії.

Хоча Франція відмовилася від застосування сили (через економічну слабкість), інші західні країни вирішили не поступатися СРСР й налагодили повітряне сполучення із Західним Берліном, щоб доставляти жителям міста продукти харчування.

Для постачання Західного Берліна були задіяні транспортні літаки Франції, Великої Британії та США. Через несприятливі погодні умови траплялись аварії, однак це не зупинило організаторів «повітряного мосту». З червня 1948 р. до травня 1949 р. літаки союзників здійснили 278 тис. рейсів, доставляючи берлінцям продукти харчування, пальне, ліки й навіть різдвяні подарунки.

Поділ Німеччини на зони окупації

Відеосюжет про «повітряний міст» над Західним Берліном:
https://www.youtube.com/watch?v=2R8WoOE_jn0

Свічення

- Порівняйте радянську інформацію про події довкола Берліна та спогади німецького політика. Чому, на Вашу думку, автори офіційного радянського видання й німець, який у той час перебував у Берліні, саме так оцінювали «повітряний міст»? Якому із цих двох історичних джерел Ви довіряєте більше? Поясніть, чому.

«У період дії “повітряного мосту” матеріальне становище населення західних секторів істотно погіршилося. ...З червня 1948 р. ...до вересня 1949 р. число безробітних у Західному Берліні зросло з 47 до 228 тис. осіб. На початку 1950 р. кількість безробітних сягнула 300 тис. осіб».

З офіційного радянського видання (Международные отношения после Второй мировой войны. — М., 1962. — Т. 1 (1945–1949). — С. 473–474).

«Коли Люціус Клей (генерал, голова адміністрації американської зони окупації в Німеччині. — Авт.), ... отримавши згоду президента Г. Трумена (“Ми знаходимося в Берліні й залишимося тут”), організував “повітряний міст”, він розраховував на півтора місяця, а не на 322 дні. Апогею було досягнуто, коли в Берліні приземлявся бомбардувальник з мирним вантажем кожні 48 секунд, а гуркіт двигунів став символом виживання. Повітрям було доставлено понад 2 млн т вантажів. Це було неймовірне досягнення не лише американських військово-повітряних сил; третину вантажів доставляли британці. Французи були незамінними в Індокитаї».

Віллі Брандт, канцлер ФРН у 1969–1974 рр. (Воспоминания // Вопросы истории. — 1991. — № 1. — С. 98)

Берлінська криза була настільки вибухонебезпечною, що США навіть розглядали можливість застосування ядерної зброї. Пересвідчившись, що задумана операція не досягла мети в травні 1949 р., Сталін зняв блокаду Берліна. Через місяць після цієї події з ініціативи США був оформлений військовий союз західних країн.

Після Берлінської кризи не залишилося шансів на збереження цілісності Німеччини. У вересні 1949 р. у Тризонії було проголошено створення *Федеративної Республіки Німеччини (ФРН)*. На виборах перемогла Християнсько-

- Розгляньте карикатуру німецького художника, створену після поділу Німеччини на ФРН та НДР. Що, на Вашу думку, хотів сказати художник цим малюнком?

Німецька карикатура. 1949 р.

демократична партія, а її лідер *Конрад Аденауер* став першим канцлером ФРН. Столицею республіки проголосили м. Бонн.

У жовтні 1949 р. з ініціативи СРСР у Східній Німеччині було утворено *Німецьку Демократичну Республіку (НДР)*, уряд якої очолив *Вальтер Ульбріхт*. Столицею НДР проголосили східну частину Берліна. Символом поділу Німеччини, який існував до 1990 р., став *Берлінський мур*, споруджений в 1961 р. в центрі міста.

3. Створення НАТО

Першим кроком на шляху створення оборонного союзу в складі США та європейських країн стало підписання навесні 1948 р. в бельгійській столиці Брюсселі Західного союзу (т. зв. Брюссельський пакт) між Бельгією, Великою Британією, Нідерландами, Люксембургом і Францією. Угода передбачала співробітництво між країнами, колективну оборону в разі війни.

Проте без участі США цей союз не міг стати потужним об'єднанням і протистояти Радянському Союзу. Спільна система оборони потребувала захисту кордонів з півночі й півдня, а отже, залучення Канади та північно- й південно-європейських держав.

Після циклу переговорів, незважаючи на протести СРСР, навесні 1949 р. у столиці США Вашингтоні 12 країн (Нідерланди, Франція, Бельгія, Люксембург, Велика Британія, Ісландія, Португалія, Італія, Норвегія, Данія, США й Канада) підписали договір про створення *НАТО (Організації Північноатлантичного договору)* для колективної оборони країн Західної Європи та Північної Америки. Це була відповідь США та їхніх союзників на блокаду Берліна. Для СРСР двері до НАТО були зачинені.

Відеосюжет про підписання угоди про створення НАТО (англ.):
<https://www.youtube.com/watch?v=dGtnTx6S7e4&feature=youtu.be>

Свідчення

- Проаналізуйте уривок з договору про створення НАТО. Яким постає з документа Північноатлантичний блок — наступальним чи оборонним? У тісній співпраці з якою організацією зобов'язувалися діяти країни-члени НАТО?

«Ст. 5. Сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи в Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене ст. 51 Статуту ООН, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, уключаючи застосування збройної сили, з метою відновлення й збереження безпеки в Північноатлантичному регіоні.

Про кожний такий збройний напад і про всі заходи, ужиті у зв'язку з ним, буде негайно повідомлено Раду Безпеки ООН. Такі заходи будуть припинені після того, як Рада Безпеки вживе заходів, необхідних для відновлення й підтримання міжнародного миру та безпеки».

З Північноатлантичного договору (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/950_008)

Створення НАТО мало не тільки запобігти військовій агресії Радянського Союзу, а й згуртувати європейські країни.

Північноатлантичний договір не передбачає створення збройних сил НАТО, адже є збройні сили країн-членів блоку. Деякі країни, які є членами НАТО, наприклад Ісландія та Люксембург, узагалі не мають армії. Рішення в Альянсі мають ухвалюватись одностайно, кожна країна-член НАТО має право вето. У супереч постійним заявам із Москви про агресивність Альянсу до 1990-х років НАТО не застосовувало військову силу проти третіх держав або з метою втручання у внутрішні справи своїх країн-членів.

4. Створення Організації Варшавського договору (ОВД)

Навесні 1955 р., Радянський Союз також створив військовий блок — **Організацію Варшавського договору (ОВД)**. Поява нового військового союзу, угоду про який було підписано у Варшаві, була відповіддю на розширення НАТО: у 1952 р. до Північноатлантичного договору приєдналися Греція й Туреччина, а в 1955 р. — ФРН.

ОВД була військово-політичним союзом держав Європи, у яких існували комуністичні режими: Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії, СРСР, Чехословаччини, а також Албанії (з 1962 р. не брала участі в діяльності організації). Після створення ОВД було розпущено Комінформ.

Відеосюжет про підписання угоди про створення ОВД (англ.):
https://www.youtube.com/watch?v=IaG1YSBm_Qg

Свічення

- Порівняйте статутні положення ОВД і НАТО (див. с. 28). Чи є між ними принципова різниця? Як Ви вважаєте, чи можна на підставі тільки документів чи заяв зробити висновок про характер і наміри військово-політичних блоків?

«Ст. 4. У разі збройного нападу в Європі на одну або декілька держав-учасниць Договору будь-якої держави або групи держав, кожна держава-учасниця Договору, реалізуючи своє право на індивідуальну чи колективну самооборону відповідно до ст. 51 Статуту ООН, надасть державі або державам, які зазнали нападу, негайну допомогу, індивідуально чи за згодою інших держав-учасниць Договору, усіма засобами, які вважатимуться необхідними, уключаючи застосування збройної сили. Держави-учасниці Договору терміново проконсультуються щодо спільних заходів, яких потрібно вжити заради відновлення й підтримання міжнародного миру й безпеки.

Ст. 5. Договірні Сторони погодилися створити Об'єднане командування їхніми збройними силами...

Ст. 6. ...Створюється Політичний консультативний комітет, у якому кожна державу-учасницю Договору представлятиме член уряду або спеціально призначений представник».

Зі Статуту Організації Варшавського договору (https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/b1234dbc-f53b-4505-9d86-277e4f5c20d4/publishable_en.pdf)

Організація Варшавського договору була слухняним зряддям СРСР і, на відміну від свого західного противника, удавалася до військового втручання

у внутрішні справи країн-членів ОВД (у 1956 р. в Угорщині й у 1968 р. в Чехословаччині).

5. Закріплення біполярності світу

Створення НАТО й ОВД остаточно оформило біполярність світової системи. Відмінності культури, ідеології, політичних цілей США та СРСР, на яких у роки їхнього союзу проти Німеччини та Японії обидві країни намагалися не наголошувати, тепер стали очевидними. Подальше протистояння капіталізму й соціалізму загрожувало світові новою війною, у якій з появою ядерної зброї шансів на виживання залишалося небагато.

США заявляли, що вони підтримують право народів самостійно обирати політичний режим, закликали до вільних і відкритих виборів у повоєнну епоху. СРСР наполягав на своєму праві мати «дружніх сусідів» у Східній Європі. У Вашингтоні підозрювали Радянський Союз у намірі поширювати комунізм у всьому світі, а в Москві всі кроки США у відповідь вважали доказом того, що Захід готується до «капіталістичної агресії», тобто продовжує проводити до-воєнну політику оточення й ізоляції СРСР.

Свідчення

- Порівняйте аргументи СРСР і США. Чи були, на Вашу думку, обидві країни налаштовані на пошук компромісів заради нормалізації двосторонніх відносин?

«Я переконаний, що політика Сполучених Штатів Америки полягає в допомозі вільним народам чинити спротив підкоренню озброєній меншості чи зовнішньому тиску, спрямованому на їхнє підкорення. Я певен, що ми повинні допомагати вільним народам самим визначати свою долю».

Зі спеціального послання президента Г. Трумена до конгресу щодо Греції й Туреччини (12 березня 1947 р.) (Safeguarding the Republic. Essays and Documents in American Foreign Relations (1890–1991). — McGraw-Hill Inc., 1992. — P. 154)

«Генерали, адмірали, міністри Сполучених Штатів Америки та Великої Британії день у день погрожують розпалити нову війну, знищити населення наших міст і сіл, зруйнувати наші міста, заводи, школи, лікарні, наше господарство, нашу культуру. Ми викриваємо ці підступні варварські плани й вимагаємо одного — засудити ці плани, припинити діяльність, ворожу миру».

З виступу Андрія Вишинського, міністра закордонних справ СРСР на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 1 грудня 1949 р. (Вопросы международного права и международной политики. — М., 1951. — С. 764)

Радянський Союз установлював комуністичні режими в Європі, підтримував спрямовані проти західних держав національні рухи, антиколоніальні революції в Азії та на Африканському континенті. США заохочували антикомуністичні сили всередині інших країн, вербували нових союзників, оточували СРСР військовими базами. Жорстке протистояння між СРСР і США через блокаду Західного Берліна; надання США економічної допомоги Європі за «планом Маршалла» та заборона СРСР східноєвропейським країнам прийняти таку допомогу; створення НАТО й ОВД засвідчили остаточно закріплення біполярності світу.

Основні події

Червень 1948 р. — травень 1949 р. — блокада Радянським Союзом Західного Берліна.

1949 р. — поділ Німеччини; створення НАТО.

1955 р. — створення Організації Варшавського договору.

Закритання та завдання

1. Поясніть зміст поняття «біполярний (двополюсний) світ».
2. Чому, на Вашу думку, хоча б одна з впливових до війни країн (наприклад, Велика Британія) не стала наддержавою після війни, як США чи СРСР?
3. Назвіть об'єктивні й суб'єктивні причини загострення відносин між СРСР і США після Другої світової війни.
4. Які переваги мала кожна з наддержав, що певною мірою врівноважувало їхні сили?
5. Що спричинило й стало приводом до початку радянської блокади Західного Берліна?
6. Чому Захід виявив непоступливість у питанні про Західний Берлін?
7. Чи відповідало проголошення ФРН та НДР рішенням щодо Німеччини, ухваленим на Кримській (Ялтинській) та Берлінській (Потсдамській) міжнародних конференціях?
8. Яку роль в оформленні біполярного світу відіграло створення НАТО та Організації Варшавського договору?
9. Покажіть на карті (див. форзац) країни-засновниці НАТО й країни, які підписали Варшавський договір.

Узагальнення до розділу I

Закінчення Другої світової війни не означало повернення до довоєнного світового порядку. Навпаки, з настанням миру почали визрівати нові конфлікти. Провідні європейські держави (Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія) були виснажені війною, а тому поступилися лідерством двом світовим наддержавам — США та СРСР, довкола яких сформувалися два блоки держав — НАТО та ОВД; усі інші країни мусили вибрати між двома таборами.

Певний час союзники взаємодіяли в рамках *Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин*, незважаючи на ідеологічні відмінності: відбувся поділ Німеччини на чотири зони окупації, в обмін на територіальні поступки Й. Сталін «погодився» на «вільні вибори» в Польщі, більшість країн стала членами ООН. Однак ця система не стала запобіжником проти поділу світу на сфери впливу двох наддержав — США та СРСР. Створення в Радянському Союзі атомної бомби влітку 1949 р. позбавило США монополії на ядерну зброю, урівноважило обопільний страх населення США та СРСР перед ядерним знищенням і зміцнило статус радянської імперії.

Організація Об'єднаних Націй мала стати ефективнішим за Лігу Націй посередником у міжнародних справах. Положення Статуту ООН були сформульовані на конференції в Сан-Франциско наприкінці квітня 1945 р. Структура нової міжнародної організації, зокрема *спеціалізовані організації під її егідою*, як-от: Міжнародна організація праці (МОП), Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ), Організація з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО),

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Світовий банк, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) — повинні були відвернути війну, забезпечити повагу до міжнародних зобов'язань, соціальний прогрес, покращити життя населення, гарантувати дотримання прав і свобод людини. Україна — одна з держав-засновниць ООН, після здобуття незалежності вона відіграє в організації важливу роль.

У післявоєнному світі гостро постало питання *дотримання прав людини та забезпечення громадянських прав і свобод*. Народи світу, які зазнали жахливих утрат і страждань у роки війни, вимагали поважати їхні права, інтереси та прагнення. Були ухвалені: *Загальна Декларація прав людини (1948)*, а також міжнародні пакти про права людини, зокрема *Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права* та *Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (1966)*.

Проблема прав і свобод загострилася внаслідок фактичної *радянської окупації Східної Європи*. У країнах, «звільнених» радянською армією, владу захопили місцеві комуністи, яких підтримував СРСР. Опонентів комуністів поступово витіснили з політичного життя (вони були знищені, ув'язнені або емігрували). До 1949 р. в усіх країнах Східної Європи, окрім Югославії, установилися жорсткі режими сталінського зразка. Формально зберігаючи ознаки незалежних держав, країни Східної Європи фактично були окуповані Радянським Союзом.

Ці обставини, а також різниця ідеологій та взаємна недовіра між США й СРСР зумовили початок *«холодної війни»*. Конфлікт інтересів і конкуренція між двома наддержавами поступово посилювалися. Спочатку Європа, а потім і вся планета перетворилися на арену економічної, політичної, інформаційної боротьби між двома наддержавами.

Символами «холодної війни» стали: *фултонська промова* В. Черчілля, *«меморандум Кеннана»* й *«доктрина Трумена»*. Зокрема, «доктрина Трумена» мала стримати радянську експансію, запобігти поширенню комунізму. Безпосереднім проявом цієї філософії став *«план Маршалла»*, згідно з яким мільярди доларів США були спрямовані в шістнадцять європейських країн для відбудови й стабілізації регіону після найбільш руйнівної у світовій історії війни. Радянський Союз відмовився від допомоги й заборонив отримувати її східноєвропейським комуністичним урядам. Сталін пояснював свою позицію тим, що «план Маршалла» — це троянський кінь для поширення капіталізму. Американська допомога мала не тільки економічний, а й політичний аспект, який полягав у підтриманні країн і політичних сил, що протистояли комуністичній загрози.

«Холодна війна» досягла кульмінації, коли СРСР розпочав блокаду західної частини Берліна. *«Німецьке питання»* стало справжнім каменем спотикання у відносинах між Сходом і Заходом. СРСР і західні союзники не змогли домовитися щодо долі Німеччини, поділеної переможцями на чотири окупаційні зони: американську, радянську, британську та французьку. Спроба СРСР витіснити вчорашніх союзників з Берліна шляхом блокади західної частини міста в 1948–1949 рр. призвела до *Берлінської кризи*. Результатом кризи стало утворення в 1949 р. двох держав: Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) на території трьох західних зон окупації (столиця — м. Бонн) і Німецької Демократичної Республіки (НДР) на території радянської зони окупації (столиця — східна частина м. Берліна).

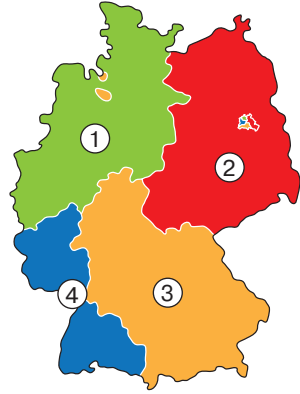
У 1949 р. Сполучені Штати Америки, Канада, а також дев'ять західноєвропейських держав утворили військовий союз *НАТО (Організацію Північноатлантичного договору)*. Члени НАТО домовилися допомагати один одному в разі збройного нападу. У 1955 р. Радянський Союз і сім східноєвропейських держав у відповідь на вступ до НАТО Федеративної Республіки Німеччини утворили військовий блок *Організацію Варшавського договору (ОВД)*, завдяки якій СРСР тримав своїх союзників під контролем. Поява на політичній карті світу двох вій-

ськово-політичних блоків зафіксувала біполярність світу й на багато років визначила протистояння між Сходом і Заходом, соціалізмом і демократією.

Тестові завдання для тематичного контролю

1. Установіть відповідність.

Територія	Зона окупації
1	А США
2	Б Франції
3	В СРСР
4	Г Великої Британії
	Д СФРЮ

2. Висловлювання: «Від Штеттина на Балтиці до Трієста на Адріатиці, через увесь континент було опущено «залізну завісу»» належить

- А Гаррі Трумену
- Б Йосифу Сталіну
- В Вінстону Черчиллю
- Г Джорджу Маршаллу

3. Причиною запровадження Й. Сталіним блокади Західного Берліна стало

- А утворення Бізонії
- Б розміщення американських військ у західній частині Берліна
- В використання радянського продовольства, призначеного для східного сектора Берліна, для потреб жителів західної частини міста
- Г грошова реформа в Західній Німеччині

4. Першим канцлером Федеративної Республіки Німеччини був

- А Конрад Аденауер
- Б Людвіг Вільгельм Ергард
- В Курт Георг Кізінгер
- Г Гельмут Шмідт

5. Систему міжнародних відносин, яка сформувалася після завершення Другої світової війни, називають

- А Віденською
- Б Вестфальською
- В Ялтинсько-Потсдамською
- Г Версальсько-Вашингтонською

6. Прочитайте уривок з історичного документа.

«Договірні сторони мають на меті зміцнення стабільності й підвищення добробуту в Північноатлантичному регіоні. Договірні сторони сповнені рішучості об'єднати свої зусилля заради колективної оборони, збереження миру й гаранту-

РОЗДІЛ I. Облаштування повоєнного світу

вання безпеки. Тому Договірні сторони домовилися про укладення Північноатлантичного договору».

Аби протидіяти наслідкам подій, про які йдеться в документі, СРСР

- А створив Інформаційне бюро комуністичних і робітничих партій країн Європи (Комінформ)
- Б відмовився від участі в «плані Маршалла»
- В створив Організацію Варшавського договору
- Г відмовився виконувати рішення Тегеранської конференції 1943 р. щодо виведення радянських військ з Північного Ірану

7. Подія, зображена на фотографії, відбувалася в

- А 1943–1944 рр.
- Б 1945–1946 рр.
- В 1947–1948 рр.
- Г 1949–1950 рр.

8. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин

- А установила рівноправні партнерські відносини між державами в повоєнному світі
- Б зафіксувала домінування США та СРСР, поділ світу на їхні «сфери впливу»
- В ґрунтувалася на обопільному страхові соціалістичних і демократичних країн
- Г ґрунтувалася на взаємній довірі між соціалістичними та демократичними країнами

9. Політиком, котрий написав меморандум, у якому проаналізував природу зовнішньої політики СРСР і й запропонував, як стримати радянську експансію, був

- А Гаррі Трумен
- Б Вінстон Черчілль
- В Джордж Кеннан
- Г Джордж Маршалл

10. Берлінський мур було збудовано

- А Великою Британією
- Б НДР
- В ФРН
- Г США

11. Ідея карикатури полягала в тому, що

- А СРСР самостійно подолає проблеми післявоєнного відновлення країни
- Б Й. Сталін відмовившись від західної допомоги, переклав економічний тягар на плечі народу
- В чисельність населення і згуртованість радянського суспільства нівелиують технічну перевагу Заходу над СРСР
- Г можуть паралельно існувати різні моделі господарювання: і ті, основу яких становлять сучасні технології, і ті, де використовують переважно фізичну працю

Напис угорі: «Це те саме, тільки без механічних проблем»

12. Установіть відповідність.

Поняття

- 1 конфронтація
- 2 доктрина
- 3 «холодна війна»
- 4 соціалістичний табір

Значення

- А заява про важливий напрям державної політики, особливо в міжнародних відносинах
- Б СРСР та інші країни, які проголосили себе соціалістичними
- В протиборство країн, блоків країн, соціальних систем, партійних чи групових інтересів, ідей, політичних і світоглядних принципів тощо; зіткнення
- Г дипломатичний документ, у якому викладений фактичний, документальний чи юридичний аспект певного питання
- Д протистояння між двома полюсами: США та західними демократіями — з одного боку і СРСР та його союзниками — з іншого

13. Установіть відповідність.

Дата

Подія

- 1 1945 р. А прийняття Загальної Декларації прав людини
- 2 1948 р. Б створення НАТО
- 3 1949 р. В створення Організації Варшавського договору
- 4 1955 р. Г створення ООН
- Д прийняття Міжнародного пакту про громадянські й політичні права

14. Установіть відповідність.

<i>Діяч</i>	<i>Характеристика</i>
1 Вінстон Черчилль	А ініціював і втілював план економічної допомоги післявоєнній Європі
2 Джордж Кеннан	Б санкціонував атомне бомбардування японських міст у серпні 1945 р.
3 Гаррі Трумен	В виголосив промову, яка поклала початок «холодній війні»
4 Джордж Маршалл	Г проголосив доктрину, покликану захистити світ від комуністичної загрози
	Д став першим канцлером ФРН

15. Із семи варіантів відповідей правильними є три. Назвіть три правильні відповіді.

У структурі ООН існують спеціалізовані організації, зокрема

- 1 Рада Європейського Союзу
- 2 Міжнародний олімпійський комітет
- 3 Міжнародна асоціація повітряного транспорту
- 4 Всесвітня організація охорони здоров'я
- 5 Міжнародний комітет Червоного Хреста
- 6 МАГАТЕ
- 7 ЮНЕСКО

16. План відбудови Європи пов'язаний з іменем політичного діяча, зображеного на фотографії

РОЗДІЛ II

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ: ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності. Ви будете:

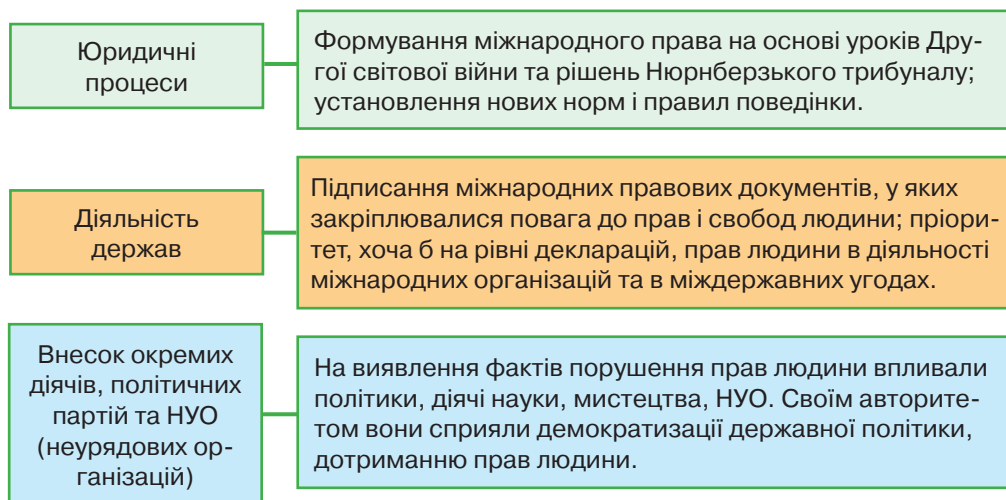
- *знати* зміст понять «маккартизм», «неоконсерватизм», «рейганоміка», «тетчеризм», «неолібералізм», «економічне диво», «соціальне ринкове господарство», «брексіт»; час рейганоміки та тетчеризму, падіння авторитарних режимів у Греції, Португалії та Іспанії, виступів афроамериканців за громадянські права в США; «червоного травня» у Франції; укладення Римського та Маастрихтського договорів; основні тенденції розвитку політичних систем країн Заходу в другій половині XX – на початку XXI ст.; причини утвердження США як провідної держави «вільного світу»; значення об'єднання Німеччини й утворення Європейського Союзу; внесок української діаспори в науково-технічну революцію.
- *уміти* встановлювати послідовність і синхронність подій, пов'язаних з утвердженням у Західній Європі ліберальної демократії та соціальної ринкової економіки; використовувати карту як джерело інформації про процеси економічної інтеграції Західної Європи; характеризувати шведську соціальну модель, процеси зміцнення демократії та формування соціального ринкового господарства на Заході в другій половині XX – на початку XXI ст.; етнонаціональні проблеми Заходу й оцінювати шанси на їхнє розв'язання в найближчому майбутньому; визначати причини й наслідки тривалого економічного зростання у ФРН та Італії; руху афроамериканців за громадянські права, боротьби за права конфесійних, мовних і сексуальних меншин у країнах Заходу; визначати причини й ознаки кризових явищ в ЄС, розробляти стратегію їхнього подолання; визначати роль США та ЄС у сучасних міжнародних відносинах; висловлювати обґрунтоване судження про політичну діяльність Конрада Аденауера, Сильвіо Берлусконі, Тоні Блера, Шарля де Голля, Джона Кеннеді, Ангели Меркель, Франсуа Міттерана, Барака Обами, Рональда Рейгана, Маргарет Тетчер, Дональда Трампа, П'єра Трюдо.

§ 4. Процеси демократизації в повоєнному світі

1. Зміцнення демократії на Заході після Другої світової війни: розширення прав людини

Після закінчення Другої світової війни важливу роль у поглибленні й розширенні демократії в Західній Європі відіграло те, що за роки війни в окупованих нацистами країнах на базі руху Опору сформувалися соціально активні групи громадян, які й після війни впливали на суспільно-політичне життя. Активним «демократизатором» були також Сполучені Штати Америки. З одного боку, американці заохочували європейську інтеграцію, що мало сприяти стабілізації демократичних країн. З іншого боку, завдяки НАТО демократизувалися країни з недемократичним минулим (Італія, Західна Німеччина) і дикторськими режимами при владі (Португалія, Іспанія).

- Проаналізуйте чинники, які впливали на демократичні процеси, сприяли розширенню прав людини в післявоєнному світі. Чому, на Вашу думку, вони проявилися після завершення Другої світової війни? Чому цього не відбулося після Першої світової війни?

Після закінчення війни права людини почали відігравати надзвичайно важливу роль, що зумовлено декількома причинами. *По-перше*, у 1920–1930-х роках більше уваги приділялося захисту прав меншостей, а не всіх людей загалом. *По-друге*, історично поняття «права людини» пов'язано з лівими поглядами. *По-третє*, права людини не пропагувала жодна впливова політична партія. *По-четверте*, проблема прав людини вважалася «західною» темою, яка не порушувалася в СРСР, країнах Азії та Африки. До того ж обидві наддержави та європейські колоніальні держави, зважаючи на власні інтереси намагалися не наголошувати на цій проблемі.

Шлях, пройдений від Атлантичної хартії та Статуту ООН до Загальної Декларації прав людини (1948), міжнародних пактів про права людини (1966) був тернистим. У Європі, розділеній «залізною завісою», права людини системно порушувались не тільки в країнах під владою комуністів, а й в Іспанії, Португалії, Греції.

Свічення

- Як Ви думаєте, чому в умовах «холодної війни» майже ніхто не виступав проти порушення прав людини як таких, а лише зважаючи на те, **де** відбувалося порушення та **хто** його вчиняв?

«Людство поділилося на два класи: на тих, хто виступає проти порушень громадянських свобод у Росії, але не в США; і тих, хто засуджує їх у США, але не в Росії. Навряд чи хтось виступає просто проти порушень громадянських свобод».

Бертран Рассел, британський філософ (1956) (Cited in Hugh Wilford, The CIA, the British Left and the Cold War: Calling the tune? — Frank Cass : London, 2003. — P. 216)

З часом почали створюватися міжнародні правозахисні організації, які фіксували випадки порушення прав людини й апелювали до світової громадської думки з метою засудження таких явищ. Однією з найвпливовіших правозахисних організацій світу є «*Amnesty International*» («*Міжнародна амністія*»), утворена на початку 60-х років ХХ ст. Ця організація виникла в рамках кампанії на захист політичних в'язнів («в'язнів сумління») у Радянському Союзі. Однак її активісти виявляли також порушення прав людини в інших країнах світу. Зокрема, «*Amnesty International*» жорстко критикувала військову диктатуру в Греції. Надалі захист прав людини зосереджувався переважно на СРСР, недемократичних країнах Латинської Америки та Південної Африки.

Пригадайте

- Що таке авторитаризм?
- У яких країнах у 1920–1930-х роках установилися авторитарні режими?
- Як вирішувала проблеми в міжвоєнний період Європа, яка опинилася між демократією та авторитаризмом?

2. Падіння авторитарних режимів у Південно-Західній Європі в 1970-х роках

З-поміж країн післявоєнної Європи, які не потрапили під контроль Радянського Союзу, вирізнялися держави з авторитарними режимами — Португалія, Греція та Іспанія. У Португалії існувала диктатура А. Салазара, у Греції — «чорних полковників», в Іспанії — генерала Ф. Франко. Ці країни навіть у 70-і роки ХХ ст. були біднішими за інші країни Європи. Оскільки вони не стали повноправними членами Європейського економічного співтовариства, яке згодом перетворилося на Європейський Союз, їхні громадяни не могли скористатися перевагами загальноєвропейської інтеграції. Коли ж авторитарні режими зіткнулись із серйозними кризовими явищами, заможніші сусіди пообіцяли їм фінансову допомогу тільки за умови проведення демократичних перетворень. Гроші в обмін на демократію — перед таким вибором постали південноєвропейські диктатури.

Першою країною, у якій було повалено диктатуру, стала **Португалія**. Після краху монархії на початку ХХ ст. у країні почався період політичної та економічної нестабільності. Уся реальна влада була зосереджена в руках міністра фінансів, а потім прем'єр-міністра *Антоніу де Олівейра Салазара*. Він проголосив «нову державу», у якій президент і парламент відігравали формальну роль. У диктатурі А. Салазара поєдналися націоналізм та ізоляціонізм.

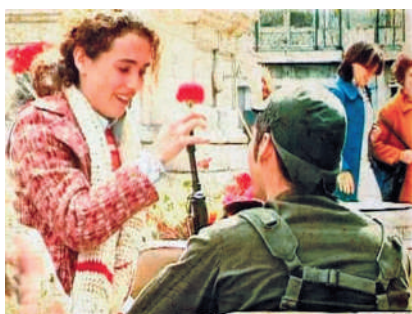
Наприкінці 1960-х років за станом здоров'я А. Салазар уже не міг керувати країною. Прибічники диктатора відправили його у відставку, однак після смерті А. Салазара режим протримався ще чотири роки. За майже сорок років диктатури жертвами політичних репресій стали орієнтовно 30 тис. осіб.

Після смерті А. Салазара до влади прийшов його послідовник *Марселу Кастану*. Він послабив обмеження свободи слова й тиск на політичну опозицію, збільшив видатки на освіту. Проте за кілька років лібералізація припинилася, рівень життя населення знизився. Португалія була найбіднішою країною Європи. Майже половину її бюджету поглинала африканська колоніальна політика.

25 квітня 1974 р. в країні відбувся безкровний військовий державний переворот, здійснений «Рухом капітанів». Переворот переріс у *революцію гвоздик*. За легендою, мешканка Лісабона в день перевороту встромила гвоздику в дуло рушниці зустрічного солдата. Події відбувалися в сезон гвоздик, і за її прикладом португальці почали роздавати червоні гвоздики солдатам.

Відеосюжет про португальську революцію гвоздик:
<https://www.youtube.com/watch?v=36K79SUiRFI>

- Як Ви вважаєте, у чому символізм сцени, зафіксованої фотокореспондентом? Що могла означати квітка, устромлена в дуло рушниці?

У дні перевороту. 1974 р.

Після прийняття в 1976 р. нової конституції в Португалії розпочався процес демократизації, армійські підрозділи виводили з колоній в Африці й вони оголошували про свою незалежність.

Після краху салазарівського режиму Португалія певний час балансувала на межі громадянської війни, пережила невдалу спробу правого перевороту та зрештою вступила на шлях європейської інтеграції.

Свідчення

- Яким було, на думку експерта міжнародної правозахисної організації, внутрішнє й міжнародне значення Революції гвоздик?

«Революція гвоздик — перша з багатьох наступних «квіткових» або «кольорових» революцій. ...Революція гвоздик привела до повалення закріпленої законом диктатури. Вона раз і назавжди покінула з європейським колоніалізмом в Африці. ...Вона стала стимулом для мирних демократичних змін у сусідній Іспанії. ...Зрештою, це була подія, що спричинила «третю хвилю» демократизації — явище, покликане змінити політику в усьому світі».

Арк Паддінгтон, експерт Міжнародної правозахисної НУО «Freedom House» («дім свободи») (Arch Puddington. Remembering Portugal's Carnation Revolution. — <https://freedomhouse.org/blog/remembering-portugals-carnation-revolution>)

У **Греції** після завершення Другої світової війни точилася громадянська війна. Було відновлено монархію, а в 1952 р. країна вступила до НАТО. Проте в результаті військового перевороту 1967 р., який очолили молодші офіцери сухопутних військ (моряки й льотчики не тільки не підтримали заколот, а й здійснили невдалу спробу контрперевороту), було встановлено диктатуру «чорних полковників». Король емігрував з країни, а військових правителів не підтримувала жодна партія чи верства населення.

Свічення

- Як описує представників режиму «чорних полковників» Б. Єлавич? Наведіть відомі Вам з історії приклади, коли вихідці із соціальних «низів» захоплювали владу й установлювали диктатуру.

«Нові військові лідери мали багато спільного. Усі вони народилися в селі й поза Грецією майже нічого не знали. Вони походили з бідних родин, для яких єдиною можливістю підвищення суспільного статусу був вступ до лав армії. ...Пізніше, під час громадянської війни, усі вони боролися проти комуністів. Дехто з них належав до ультраправих організацій... Вони наголошували на традиційних чеснотах: відданості, релігійній та національній самосвідомості; стверджували, що переворот запобіг комуністичному заколоту».

Барбара Єлавич, дослідниця історії Балкан (Історія Балкан. XX століття / пер. з англ. — К. : Свенас, 2004. — Т. II. — С. 534–535)

Протягом усіх семи років існування авторитарного режиму більшість населення ставилася до нього негативно. Після придушення в 1973 р. виступу студентів Афінівського політехнічного університету «чорні полковники» зіткнулися з центристською та лівою опозицією. Поштовхом до повалення режиму став Кіпрський територіальний конфлікт 1974 р. між грецькою й турецькою етнічними громадами. З метою повалення демократично обраного уряду правлячий режим Греції організував на острові державний переворот. У відповідь Туреччина висадила на Кіпрі контингент збройних сил нібито для відновлення конституційного порядку. Північна частина Кіпру донині залишається окупованою Туреччиною.

У Греції була оголошена загальна мобілізація для підготовки до війни з Туреччиною. Проте грецькі офіцери, які усвідомлювали неминучість військової поразки в разі повномасштабної війни з Туреччиною, здійснили в **1974 р.** переворот і повалили режим «чорних полковників».

- Як Ви вважаєте, на фотографії зображені прихильники чи противники правління «чорних полковників»? На підставі чого Ви дійшли такого висновку?

Переворот у Греції. 1974 р.

На роль лідера країни організатори перевороту запросили колишнього прем'єр-міністра *Константіноса Караманліса*. Він не обмежився частковими реформами, а радикально змінив політичну систему Греції на засадах демократії. Лідерів режиму «чорних полковників» віддали під суд. Завдяки демократизації в 1979 р. Греція стала членом Європейського Союзу.

Відеосюжет про повалення режиму «чорних полковників» (англ.):
<https://www.youtube.com/watch?v=DzNvFRP1K3Q>

Згадайте

- Охарактеризуйте причини й наслідки громадянської війни в Іспанії в 1936–1939 рр.

В *Іспанії* після перемоги націоналістів у громадянській війні 1936–1939 рр. установився авторитарний режим генерала Ф. Франко. Під час Другої світової війни Іспанія офіційно була нейтральною країною, що не завадило їй відправити на Східний фронт «блакитну дивізію» на допомогу німцям. Коли ж західні союзники почали перемагати, Ф. Франко повернув залишки дивізії на батьківщину. Після війни режим Франко ще більше зміцнів, зокрема завдяки тому, що диктатор активно просував ідею національного примирення щодо подій громадянської війни. Післявоєнна Іспанія була оголошена монархією з «тимчасово відсутнім» монархом.

«Холодна війна» об'єднала Іспанію та країни Заходу. Через десять років після створення ООН Іспанія стала членом цієї організації. Однак ні економічне піднесення 1950-х років завдяки американській допомозі, ні лібералізація суспільно-політичного життя наприкінці 1960-х років (дозвіл економічних страйків, відновлення місцевого самоврядування, послаблення цензури в ЗМІ тощо) не могли приховати репресій проти політичних опонентів режиму Франко: анархістів, соціалістів, комуністів, сепаратистів. Наприкінці життя внаслідок хвороби диктатор самоусунувся від управління країною. У **1975 р.** Ф. Франко помер, управління країною перейшло до короля *Хуана Карлоса I*, який забезпечив перехід країни від тоталітарного режиму до демократії.

Свідчення

- На які особливості переходу від авторитаризму до демократії в Іспанії звертає увагу Ч. Павелл? Чи можна безкровний досвід Іспанії використати в інших країнах, де існують авторитарні режими?

«Для процесу демократизації Іспанії... характерні такі особливості: (парадоксальне) використання інститутів і конституційних процедур колишнього режиму в процесі демократизації, що забезпечило наступність (зокрема, монархії); переговори між... представниками авторитарного режиму й опозиціонерами; залучення представників усіх основних політичних сил до процесу ухвалення рішень; а також обговорення віч-на-віч вирішальних етапів, у яких брало участь обмежене коло учасників».

Чарльз Пауелл, директор Королівського інституту Елькано (*Іспанія*) (Charles Powell. *Revisiting Spain's Transition to Democracy*, p. 44. — <http://www.iemed.org/publicacions/historic-de-publicacions/monografies/sumaris-fotos-monografies/revisiting-spains-transition-powell-charles.pdf>)

- Порівняйте маніфестацію 1977 р. в Мадриді та маніфестацію 1974 р. в Греції (див. фотографію на с. 41). Що об'єднує ці фотографії?

Цей перехід відбувся доволі швидко (у 1978 р. було ухвалено конституцію, яка надала автономію Каталонії та Країні Басків) і мирно завдяки своєрідному *пакту еліт* – співпраці між колишніми політичними противниками – від анархістів і комуністів до франкістів і монархістів. Жодна інша країна Південної Європи не спромоглася на подібний «пакт еліт».

Відеосюжет про перехід Іспанії від диктатури Франко до демократії (англ.): <https://www.youtube.com/watch?v=Njcr5JJqnYQ>

3. Утвердження принципів громадянського суспільства

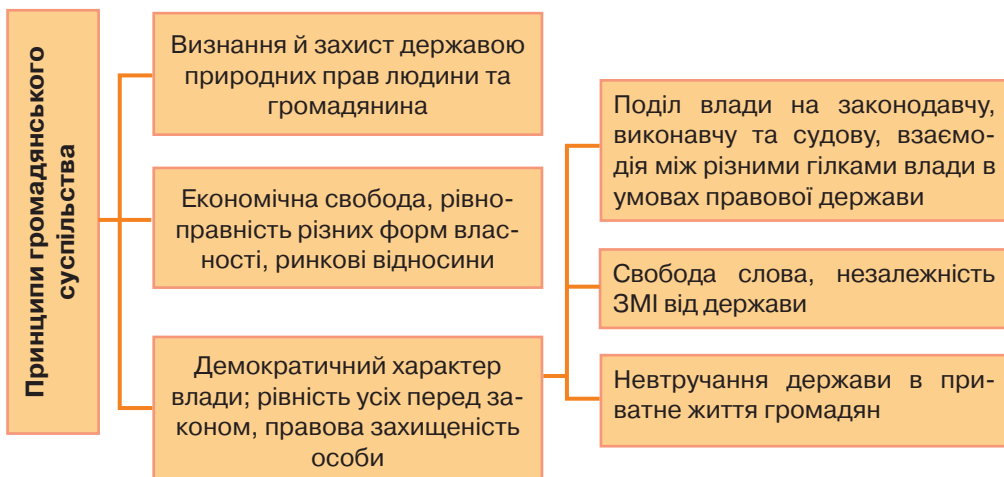
У політичному житті країн Європи після закінчення Другої світової війни відбувалися значні зміни, утверджувалися *принципи громадянського суспільства*.

Утвердженню принципів громадянського суспільства сприяло розширення мережі та впливу неурядових організацій, найавторитетніші з них отримували «дорадчий статус» від поважних міжнародних організацій, зокрема ООН. Ще одним важливим напрямом розвитку була деколонізація, яка сприяла становленню громадянського суспільства в раніше пригноблених країнах світу.

Значним досягненням було подальше розширення прав жінок, які вони вибороли в роки війни завдяки значному внеску в перемогу над нацизмом. Після 1945 р. жінкам стали доступні деякі «чоловічі» професії, вони отримали право голосу (у Франції в 1945 р., в Італії в 1946 р.).

Внутрішній та міжнародний туризм сприяв культурному обміну між людьми, під впливом побаченого в інших країнах руйнувалися стереотипи. Змінили-

- Ознайомтеся зі схемою. Принципи громадянського суспільства, на Вашу думку, захищають інтереси держави та правлячих еліт чи інтереси громадян?

ся кордони, Європа поділилася на два ідеологічні табори, проте соціальні, економічні та культурні зміни відбувалися по обидва боки «залізної зависи».

4. Тенденції післявоєнного розвитку партійних систем

Мисліть

- Що означають поняття «консерватизм», «лібералізм», «неолібералізм», «соціал-демократія», «соціалізм», «комунізм»?

У західноєвропейських країнах не тільки відновлювали свою діяльність партії, які існували до війни, а й виникали нові, що віддзеркалювали настрої покоління, яке пережило Другу світову війну. Партії й політики, які розв'язали війну, втратили вплив і відійшли в політичне небуття. Гострота політичного протистояння між політичними партіями в післявоєнній Європі згладжувалася, бо всі ще пам'ятали про пережите в роки війни.

Європейські *консервативні партії* (за винятком Великої Британії) не брали участі в русі Опору й навіть частково співпрацювали з окупантами, через що втратили підтримку населення. Канадські й північноєвропейські консерватори також задовольнялися статусом опозиціонерів до правлячих, переважно центристських, партій. Консерватори виступали за зменшення податків на бізнес, за обмеження втручання держави в економіку, у відносини між роботодавцями й працівниками.

Плакат із закликом голосувати за британську консервативну партію на виборах 1950 р.

Французьким різновидом післявоєнного консерватизму був *голізм*. Прихильники Шарля де Голля аж до середини 1970-х років залишалися однією з найвпливовіших політичних течій у країні.

Хоча традиційні *ліберальні партії* втратили вплив ще на початку ХХ ст., у післявоєнній Європі лібералізм як політична течія залишався життєздатним. Ліберальні гасла активно використовували популярні завдяки вдалим соціальним реформам християнські та соціал-демократичні партії й рухи. Однак у Британії ліберальна партія не спромоглася ввійти до складу уряду, а італійські ліберали розпалися на дрібні групи.

У післявоєнні десятиліття неабияк зросла популярність *християнських демократів*. У Західній Німеччині Християнсько-демократичний союз (ХДС) вважався творцем німецького «економічного дива» 1950–1960-х років. Впливовою політичною силою була також Християнсько-демократична партія Італії.

Важливу роль у політичному житті в післявоєнні роки відігравали *соціалістичні* та *соціал-демократичні партії*, які в деяких країнах утворювали урядові коаліції. Загалом

- Розгляньте карикатуру. Як Ви гадаєте, чому художник іронізує над складеним Ш. де Голлем списком французьких вимог до Британії?

Британська карикатура на Ш. де Голля, який зачитує перелік вимог до Великої Британії для вступу в ЄС. 1970-і роки

у країнах Західної Європи, за винятком Італії та Франції, вони були численнішими за комуністичні партії. З метою узгодження дій партій соціалістичного спрямування на початку 1950-х років був створений *Соціалістичний інтернаціонал*. Більшість соціалістичних партій зберігала тісні зв'язки з профспілками й відмовлялася від революційних методів поліпшення життя населення. Тому цілком логічним був розрив з марксизмом з його застарілими уявленнями про диктатуру пролетаріату, а також заперечення радянського тоталітаризму. Чимало європейських соціалістів узагалі не вважало Радянський Союз соціалістичною державою.

Соціалістичні й соціал-демократичні партії виступали за правову державу, демократію, демократичний соціалізм. У післявоєнні роки соціалістичні партії були представлені в уряді 12 європейських країн. Успішно діяли соціалістичні партії у Швеції, Норвегії, Данії, Західній Німеччині.

Традиційно строкатою була й залишається партійна система *Італії*. На кожних виборах за місця в парламенті змагаються десятки партій. Не здобувши більшості, вони утворюють нестійкі коаліції.

Вплив *комуністичних партій* на політичне життя країн світу в післявоєнний період пояснювався тим, що в роки Другої світової війни комуністи брали активну участь у русі Опору, завдяки чому здобули чимало прихильників. Особливо значними були їхні успіхи у Франції та Італії. Певну роль зіграло й те, що праві ліберальні й консервативні партії не тільки не брали участі в русі Опору, а ще й співпрацювали з окупантами й тому були знеславлені. Через те, що в країнах Центрально-Східної Європи Радянський Союз привів до влади комуністів, а також через початок «холодної війни» західноєвропейські компартії опинились у складному становищі. Населення вважало їх маріонетками СРСР, які певною мірою також відповідають за радянський експансіонізм у міжнародних справах. Західноєвропейським комуністичним партіям дедалі важче було поєднувати роботу в коаліційних урядах з виправданням тоталітарної сутності комунізму та агресивної зовнішньої політики СРСР. Як наслідок, упродовж 1947–1948 рр. в країнах Західної Європи їхні представники були змушені вийти зі складу коаліційних урядів і згодом перейшли в опозицію до демократичних партій.

Основні події

1974 р. — падіння авторитарних режимів у Португалії та Греції.

1975 р. — падіння авторитарного режиму в Іспанії.

Заняття та завдання

1. Охарактеризуйте напрям розширення прав людини на Заході після Другої світової війни.
2. Якою була природа авторитарних режимів у країнах Південно-Західної Європи та які події й обставини призвели до їхнього падіння?
3. Які наслідки для Португалії, Греції та Іспанії мало падіння авторитарних режимів у цих країнах?
4. У чому виявлялось утвердження принципів громадянського суспільства в післявоєнному світі?
5. Охарактеризуйте тенденції розвитку партійних систем у західноєвропейських країнах після Другої світової війни.
6. Які партії посилили свої позиції в політичних системах своїх країн, а які, навпаки, утратили значну частину впливу? Поясніть, чому.

§ 5. Рухи за права людини та громадянські права

Пригадайте

- Пригадайте з інтегрованого курсу «Громадянська освіта» значення поняття «людська гідність». Що таке *рівноправність*? Які існують механізми й методи захисту та відстоювання людської гідності? Охарактеризуйте основні положення права й свободи людини, стереотипи та упередження, забобони, основні форми й прояви дискримінації, толерантність.
- Які демократичні права й свободи були проголошені для афроамериканців США за наслідками Громадянської війни 1861–1865 рр.?
- Якими були гасла й методи діяльності ку-клукс-клану?
- Знаряддям у чиїх руках були та які функції виконували суди Лінча?
- Що таке *сегрегація*? Якими були її прояви в США в другій половині XIX — першій третині XX ст.?

1. Рух афроамериканців США за громадянські права. Мартін Лютер Кінг

Наприкінці 1940-х років у США за президентства демократа *Гаррі Трумена* дедалі гучніше лунали вимоги афроамериканців покласти край расовій дискримінації. Фактів ставлення до афроамериканців як до людей «другого сорту» в США було достатньо: відмова в наданні роботи, роздільне навчання дітей у школах, окремі місця в громадському транспорті. Траплялися випадки лінчування. Реакцією на расистські акції ку-клукс-клану став екстремістський рух «Влада чорних». Особливо складним було становище в південних штатах країни. Долаючи опір впливових конгресменів з Півдня, президент-демократ Г. Трумен підписав указ про заборону всіх форм расової дискримінації.

Президент *Дуайт Ейзенхауер* продовжив курс на викорінення расової дискримінації. Зокрема, він наполіг на спільному навчанні дітей у школах. У 1957 р. до південного містечка Літл-Рок в Арканзасі за наказом президента були навіть уведений федеральні війська, аби дев'ять школярів-афроамериканців могли зайти до школи. Того ж року конгрес ухвалив закон про захист виборчих прав афроамериканців. Драматичним був процес подолання расової дискримінації в громадському транспорті.

- Розгляньте фотографію. Який висновок про атмосферу довкола спільного навчання дітей Ви можете зробити?

Військові супроводжують учнів афроамериканців до школи. м. Літл-Рок (США). 1957 р.

Такі кроки президента схвально сприйняли лідери афроамериканців, серед яких надзвичайно популярним був **Мартін Лютер Кінг**. Завдяки підтримці громадськості, Д. Ейзенхауер створив передумови для мирного вирішення расового питання в 1960-х роках.

Особистості

Мартін Лютер Кінг (1929–1968) — американський баптистський проповідник, правозахисник, борець за расову рівність. Лауреат Нобелівської премії миру (1964). Учасник та організатор акцій на захист громадянських прав афроамериканців. У квітні 1968 р. був смертельно поранений снайпером. З 1986 р. в третій понеділок січня в США відзначається День Мартіна Лютера Кінга.

Пік боротьби афроамериканців за громадянські права припав на 1960-і роки. Хоча рух, очолюваний М. Л. Кінгом сповідував ненасильницькі методи боротьби, у молодіжному середовищі лунали заклики до більш рішучих дій. У квітні 1963 р. під час акції протесту в Бірмінгемі М. Л. Кінга було заарештовано, однак під тиском громадськості через тиждень його випустили на свободу. Того ж року школярі й студенти афроамериканського походження організували «хрестовий похід дітей». Пройшовши «маршем на Вашингтон», понад 200 тис. демонстрантів зібралися перед Меморіалом Лінкольна й М. Л. Кінг виголосив свою знамениту промову «Я мрію».

Свічення

- Проаналізуйте уривок з виступу М. Л. Кінга. Які, на Вашу думку, етичні й моральні цінності та прагнення втілені в його словах? Хто ще з відомих вам діячів ХХ ст. був прихильником ідеї ненасильницької боротьби за справедливість?

«Я мрію, що колись... у Джорджії нащадки колишніх рабів зможуть сісти за один стіл з нащадками колишніх рабовласників.

Я мрію, що колись штат Міссісіпі... перетвориться на оазу свободи й справедливості.

...Я мрію, що колись в Алабамі, штаті жорстоких расистів... темношкірі хлопці й дівчата візьмуться за руки з білими хлопцями й дівчатами, як брати й сестри. Я мрію».

З виступу Мартіна Лютера Кінга 28 серпня 1963 р. у Вашингтоні
(http://avalon.law.yale.edu/20th_century/mlk01.asp)

Відео промови Мартіна Лютера Кінга 28 серпня 1963 р. (англ.):
<https://www.youtube.com/watch?v=3vDWWy4CMhE>

М. Л. Кінг та інші лідери руху за громадянські права зустрілися в Білому домі з обраним у 1961 р. президентом Дж. Кеннеді, який запевнив їх у своїй відданості ідеям расової рівності. Проте восени 1963 р. Дж. Кеннеді вбили. Його законопроекти намагався провести в конгресі новий президент Ліндон Джонсон. Після вбивства навесні 1968 р. М. Л. Кінга піднялася нова протестна хвиля. Заворушення почалися одночасно в усіх мегаполісах країни. Найбільше по-

страждали міста Чикаго, Клівленд і Вашингтон. Рух за громадянські права в 1955–1968 рр. — одна з найдраматичніших сторінок американської історії.

2. Молодіжні виступи наприкінці 1960-х років

1968 рік ознаменувався масовими нескоординованими молодіжними виступами в різних частинах світу, що переросли в справжню студентську революцію. Демократизація освіти, відкриття нових навчальних закладів після закінчення Другої світової війни зробили вищу освіту доступнішою. Вона перестала бути привілеєм забезпечених членів суспільства, у дітей з незаможних верств з'явилися якісно нові можливості. Це була справжня революція не тільки в соціальній структурі суспільства, а й у масовій свідомості.

Молодіжні виступи були зумовлені не тільки й не стільки економічними причинами, адже ситуація в економіці була відносно стабільною. У 1968–1969 рр. у Франції, Німеччині, Італії, Великій Британії та США студенти були незалежною політичною силою, яка діяла під впливом рухів національного визволення в Африці й Азії та була обурена війною у В'єтнамі (1957–1975). Молодіжні активісти засуджували імперіалізм, нерівність і несправедливість, критикували систему освіти, виступали проти расової та гендерної дискримінації, за збереження довкілля.

Сформоване до 1960-х років у Європі й Північній Америці «суспільство споживання» викликало в молодого покоління громадян огиду й породжувало відчуття порожнечі та відчуженості. Через альтернативну культуру молодь намагалася створити «нову родину», яку еднає духовна близькість, а не матеріальні цінності. «Нас не люблять, нам лише купують іграшки», «не можна закохатись у приріст промислового виробництва» — такі гасла з'явилися на плакатах мітингувальників. Небажання служити в армії, зокрема брати участь у в'єтнамській війні, та інші проблеми спонукали політизовану молодь до участі в протестах.

У Франції в середині 1960-х років опозиція критикувала внутрішню політику президента Ш. де Голля за націоналізм, ігнорування демократичних процедур і схильність до авторитаризму.

У травні 1968 р. у французьких університетах і колежах почалися студентські заворушення. До Парижа ніби повернувся революційний дух 1848 р. У Латинському кварталі, де було чимало навчальних закладів, спорудили барикади з бруківки, повалених дерев та інших матеріалів. Студенти захопили університет Нантер, після чого уряд вирішив закрити навчальний заклад. Студенти й солідарні з ними містяни домагалися звільнення заарештованих напередодні активістів із паризького Сорбонського університету, а також реформування вищої школи. У відповідь поліція застосувала силу; десятки учасників протестів зазнали поранень. Ці події ввійшли в історію під назвою «червоний травень».

— Acceptez-vous de prendre pour mari et légitime époux...?

Французька карикатура на авторитаризм Ш. де Голля «Примусовий шлюб». 1960-і роки

«Так чи ні?» — запитує озброєний прихильник Ш. де Голля «наречену», а політики змушують її відповісти «нареченому» (Ш. де Голлю) «так».

Захоплення Сорбоннського університету в Парижі. 1968 р.

Студентський бунт і заворушення у Франції спалахнули не тому, що погіршилися матеріальні умови життя французів, зокрема студентів. Навпаки, на Заході спостерігалось економічне піднесення, у Франції бурхливо розвивалась економіка, знижувався рівень безробіття. Основною причиною «червоного травня» 1968 р. стала суперечність між спробами покоління, яке пережило дві світові війни, нав'язати молоді, що народилася після війни й виросла в умовах миру, свої життєві цінності. Сенс того, що сталося в Європі (зокрема, у Франції) і США, полягав саме в протесті проти консервативної стабільності, відсутності змін, браку нових ідей щодо розвитку суспільства. Молодь на повен голос заявила, що обмеження й приписи традиційного буржуазного суспільства неприйнятні й постала потреба змінити післявоєнний спосіб життя. Студентські бунти змусили правлячі еліти пристосовуватися до нових реалій.

Відеосюжет про акції протесту в Парижі в травні 1968 р.:
https://www.youtube.com/watch?v=3O1_J4n56QA

Молодіжні виступи відбулися також у Західній Німеччині, Бельгії, Польщі, Югославії, Мексиці; у багатьох країнах організовували протестні акції проти введення радянських військ у Чехословаччину. У результаті молодіжних бунтів 60-х років ХХ ст. відбулася глобальна соціальна трансформація. Протестний рух стимулював розвиток світової молодіжної культури й зумовив виникнення численних молодіжних субкультур. Поширилися ідеї толерантності заради забезпечення внутрішнього миру й запобігання повторенню масових виступів.

3. Рух хіпі

1960-і роки були періодом руйнування усталених цінностей та норм поведінки. Частина молодих людей стала політичними активістами, інші демонстрували неприйняття традиційної культури своїм зовнішнім виглядом і способом життя. Чи не найяскравішим символом тієї епохи стали *xini* («діти квітів») — міжнародний молодіжний рух, що перетворився на контркультуру. Основними цінностями хіпі проголошували свободу, радість життя й безмежну любов до всіх людей, незалежно від раси чи віросповідання.

Хіпі були переважно політично незаангажовані вихідці із середнього класу. Їх вирізняв особливий стиль одягу (джинси, сорочка, сандалії, саморобні плетені браслети, у чоловіків — бороди, довге волосся). Зазвичай хіпі не займалися політичною діяльністю, однак виступали проти насильства, пропагували відкритість і терпимість.

Хіпі брали участь у антивоєнних протестах і маршах, зокрема в загальнонаціональній демонстрації 1969 р. проти війни у В'єтнамі. Також вони сприяли становленню екологічного руху. «Діти квітів» улаштовували фестивалі психоделічної та рок-музики. Більшість хіпі походила із забезпечених родин. Під впливом східних вірувань, які проповідували пошуки щастя й гармонії поза матеріальним світом,

Популярна в середовищі хіпі група «Merry Pranksters» на своєму культурному розмальованому автобусі. 1964 р.

тисячі хлопців і дівчат тікали з дому й утворювали комуни. Легендарною подією став музичний фестиваль «Вудсток» у США влітку 1969 р., на який з'їхалося майже півмільйона людей. Кумирами «дітей квітів» були рок-музиканти Джон Леннон, Джим Моррісон, Джимі Гендрікс, Боб Ділан та ін.

Американські хіпі поєднали елементи буддизму, індуїзму й індіанських вірувань, заперечували споживацький капіталізм, закликали жити в гармонії з природою, пропагували вільне кохання та життя в комунах. Гасло хіпі — «Love. Peace. Freedom» («Мир. Любов. Свобода»).

Із середини 1970-х років рух хіпі почав занепадати. Чимало його активних учасників постриглося, познімало «фенічки» й, повернувшись у лоно буржуазної цивілізації стало добропорядними громадянами. Рух хіпі справив величезний вплив на культуру західної цивілізації, розвиток суспільства й навіть політику.

Відеосюжет про фестиваль «Вудсток» у 1969 р. (англ.):
<https://www.youtube.com/watch?v=feNbARG4mv4>

4. Прояви етнонаціоналізму

Проблема Квебеку. У 1990-х роках у Канаді Громадянський форум (групи активних громадян, які вивчали запити типових канадців) визначив характерні ознаки канадської ідентичності. З'ясувалося, що основними цінностями, які поділяють жителі всіх регіонів країни, є віра в рівноправність і справедливість, свободу, мир і ненасильницькі зміни; у дівість діалогу; необхідність посилення контактів між різними регіонами й групами населення; толерантність; підтримка культурного розмаїття; доброта й щедрість; захист і збереження довкілля.

Свідчення

- Ознайомтеся з уривком з історичного документа. Як Ви вважаєте, чому для канадців було важливо сформулювати цінності, які визнаватимуть представники всіх національних груп, що населяють країну? Чи актуальна ця проблема для України?

«На форумі обговорювали ідеї національної ідентичності, а також основні канадські цінності... Було зрозуміло, що учасники форуму мають дуже сильне відчуття самобутності, яке вирізняє нас як людей, а не тільки як американців чи мешканців якоїсь іншої країни».

З доповіді Громадянського форуму (Carl F. Smith, Danial J. McDevitt, Angus L. Scully. Canada Today. — Scarborough; Ontario: Hall Canada Inc., 1996. — P. 12)

Канадська національна самоідентифікація ґрунтується на двох культурах і на двох мовах — англійській та французькій. Франкомовні канадці, які проживають у провінції Квебек, захищають свою мову та свої культурні традиції. Післявоєнний уряд провінції наполягав на розширенні владних повноважень Квебеку, зокрема щодо контролю над податками, призначень на керівні посади, упровадження французької мови. Ці вимоги спричинили конфлікт між Квебеком та іншими регіонами Канади, адже більшість канадців не погоджувалася з наданням Квебеку повноважень, яких не мали інші провінції. Щоб довести франкоканадцям, що вони рівноправні з англоканадцами уряд запровадив двомовність і двокультурність.

У 1960-х роках ситуація у Квебеку загострилася й ліберальний уряд *П'єра Трюдо* прийняв у 1969 р. закон про офіційні мови, який проголошував рівність англійської та французької мов, застосування двомовності в районах, де чисельність мовної меншини перевищує 10 %, а також вивчення французької мови чиновниками. Однак квебекські радикали виступали за вихід провінції зі складу Канади, удаючись навіть до терористичних актів. На початку 1970-х років федеральний уряд навіть увів у Квебеку ненадовго воєнний стан і направив до провінції війська.

П'єр Трюдо

У Квебеку двічі проводився референдум щодо статусу провінції (1980, 1995). Більшість квебекців з незначною перевагою проголосувала проти виходу зі складу Канади. У 1998 р. Верховний суд Канади ухвалив вердикт, згідно з яким провінція Квебек не може в односторонньому порядку приймати рішення про відокремлення від Канади.

Згадайте

- Охарактеризуйте причини громадянської війни в Ірландії, що розпочалася в 1919 р.
- Яке значення мало проголошення в 1921 р. Ірландської Вільної Держави зі статусом домініону в складі Британської імперії, а також надання шести протестантським графствам Ольстеру права виходу зі складу Ірландії, щоб вони залишилися частиною Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії?
- Яка, на Вашу думку, позиція автора цієї карикатури, на якій усі написи зроблено англійською та французькою мовами?

Канадська карикатура.
1990-і роки

Проблема Північної Ірландії (Ольстеру). Конфлікт між католиками (корінне населення) і протестантами (вихідці з Англії та Шотландії) переріс у справжню міжетнічну й міжконфесійну війну. Причиною виникнення конфлікту стала суперечка про конституційний статус Північної Ірландії. Мета *юніоністів* — збереження нерозривного зв'язку з Великою Британією. Натомість *націоналісти* — католицька меншина — прагнула ввійти до складу Республіки Ірландія. Упродовж тридцяти років (1968–1998) насильство на вулицях Північної Ірландії було звичним явищем. У 1968 р. підпільна Ірландська республіканська армія (ІРА) розпочала збройну боротьбу за возз'єднання Ольстеру з Ірландією. Основний метод боротьби ІРА — терор. За період протистояння загинуло 3600 осіб, було поранено й травмовано майже 50 тис. осіб.

- Розгляньте фотографії. Яка, на Вашу думку, атмосфера панувала в період протистояння в Північній Ірландії?

Повсякденне життя в Північній Ірландії. 1970-і роки

Наприкінці 1960-х років ситуація загострилася настільки, що до Ольстеру було введено англійську армію. Через декілька років уряд припинив повноваження парламенту Північної Ірландії та запровадив пряме правління з Лондона. Тривалий час ІРА не погоджувалася на компроміс у питанні приєднання Ольстеру до Ірландії, однак завдяки включенню в переговорний процес політичної організації «Шинн Фейн», у середині 90-х років ХХ ст. вона оголосила про припинення вогню.

- Який висновок можна зробити, порівнявши написи на будинках?

Юніоністський стінопис
«Чи можна це змінити?»;
«Так, ми віримо в це».

Лоялістський стінопис
«Ви в'їхали до району лоялістів Сенді-Роу — серця боротьби за свободу Ольстеру й Південного Белфаста. Хто нас роз'єднує?»

У 1998 р. у Белфасті, столиці Північної Ірландії, між британським та ірландським урядами було підписано «Угоду Страсної П'ятниці». Цей документ відновив самоврядування в Північній Ірландії. Період протистояння закінчився.

На початку XXI ст. в різних регіонах Європи виникали конфлікти на етнічному, територіальному та культурному ґрунті. Наприклад, в *Іспанії* регіональна влада заможної автономної області *Каталонія* (столиця м. Барселона) зажадала від центральної влади в Мадриді ще ширшої автономії. Чимало каталонців переконано, що їхня мова й культура можуть розвиватися лише за умови повної державної незалежності. На початку жовтня 2017 р. керівництво уряду Каталонії та парламенту області провело референдум й оголосило, що майже всі його учасники проголосували за відокремлення від Іспанії. Голова уряду Каталонії та інші керівники автономії підписали документ про проголошення незалежності регіону від Іспанії. Результати референдуму не визнані ні Іспанією, ні світом.

Центральна іспанська влада скасувала повноваження автономного уряду Каталонії, розпустила парламент і ввела пряме правління. Частина лідерів сепаратистів було заарештовано, частина емігрувала. Вибори до регіональних органів влади, проведені наприкінці 2017 р., не вирішили проблему, адже більшість місць у парламенті Каталонії вибороли представники сепаратистськи налаштованих партій.

Інша область Іспанії, *Країна Басків* (Басконія), має широку автономію: власний парламент, поліцію, податкову систему, сама регулює сферу освіти. Однак парламент Країни Басків багато років поспіль домагається від уряду Іспанії дозволу провести референдум про незалежність і щоразу отримує відмову. Історично «баскське питання» було для центральної іспанської влади більш дражливым, ніж каталонське. Ще за часів диктатора Франко була утворена екстремістська організація ЕТА, мета якої — боротьба за незалежність Басконії. На початку другого десятиліття XXI ст. вона оголосила про завершення кампанії насильницької боротьби.

У Європі існують також інші конфліктонебезпечні регіони.

5. Боротьба за права конфесійних, мовних і сексуальних меншин

У всіх країнах у всі часи культурні, конфесійні, етнічні чи інші меншини прагнули зберегти свої мову, віру й традиції. Створена в 1945 р. ООН розробила певні механізми на захист меншин. Першим таким післявоєнним документом стала Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948, набрала чинності в 1951 р.). Згідно з конвенцією, геноцид — це злочин, скоєний з метою знищення групи осіб за національними, етнічними, расовими або конфесійними ознаками.

Боротьба за права меншин у післявоєнному світі спрямована на запобігання дискримінації за певними ознаками, забезпечення рівних прав, сприяння повноцінній участі меншин у суспільному житті; урахування їхніх інтересів при працевлаштуванні тощо. У всьому світі меншини в минулому й тепер нерідко стають жертвами збройних конфліктів і політичної боротьби.

У післявоєнні роки активізувався жіночий рух, спрямований на подолання дискримінації за ознакою статі, забезпечення жінкам рівних з чоловіками умов праці й оплати за неї, використання здоров'язбережувальних засобів контролю за народжуваністю та вирішення інших важливих проблем. Жінки створювали власні організації, об'єднувались у групи. Зокрема, у середині 1960-х років у США була створена Національна організація жінок, яка опікувалася наданням федеральної допомоги центрам денного догляду для працюючих матерів, домагалася ліквідації дискримінації за ознакою статі та забезпечення рівної оплати для чоловіків і жінок.

Жінки були не єдиною групою, яка вимагала рівності. Закони 1960-х років проти представників сексуальних меншин, а також переслідування їхніх організацій спричинили протести. Ставлення до сексуальних меншин поступово стало на Заході питанням дотримання прав людини.

Основні події

1950–1960-і роки — масові виступи афроамериканців за громадянські права в США.

1968 р. — «червоний травень» у Франції.

Заняття та завдання

1. Сформулюйте причини виникнення руху афроамериканців за громадянські права.
2. Чому, на Вашу думку, у середині ХХ ст. в демократичній Америці існувала дискримінація за кольором шкіри? Наскільки важливо було для Америки гармонізувати міжрасові відносини?
3. Охарактеризуйте внесок М. Л. Кінга в боротьбу за расову рівноправність та його роль і місце в історії.
4. Якими були причини молодіжних виступів наприкінці 60-х років ХХ ст., зокрема «червоний травень» у Франції?
5. Розкрийте причини та сутність проявів етнонаціоналізму, зокрема у Квебеку, проблеми Ольстеру, баскського та каталонського сепаратизму. Доберіть з інтернет-ресурсів інформацію про ситуацію в цих регіонах у наш час.
6. Охарактеризуйте підґрунтя та спрямування боротьби за права конфесійних, етнонаціональних і сексуальних меншин у країнах Заходу.

§ 6. Соціально-економічні зміни у світі

Пригадайте

- Які важелі застосовувалися для забезпечення економічної стабільності після світової економічної кризи 1929–1933 рр.?
- У чому полягала теорія державного регулювання Дж. Кейнса?
- Якими були наслідки запровадження в країнах Європи та США державного регулювання соціально-економічних процесів у міжвоєнний період і в роки Другої світової війни?

1. Політика зменшення соціальної нерівності

Після потрясінь «Великої депресії» та скрути часів Другої світової війни настало «славне тридцятиліття» (1945–1975). США та провідні європейські країни покращили добробут своїх громадян. Майнова нерівність, звісно, залишилася, однак суттєво зменшилася.

Швидке економічне зростання зумовило високі соціальні стандарти в західному світі. По всій Європі та в США наслідки нерівності в доходах були пом'якшені високим рівнем соціального забезпечення, безкоштовною освітою, високоякісною медичною допомогою, державною допомогою на дітей тощо.

Унаслідок такої соціальної політики показники дитячої смертності в країнах Західної Європи й США знизилися, а тривалість життя зросла.

У **Франції** 1980-і роки пройшли під знаком президента-соціаліста *Франсуа Міттерана* (1981–1995). За цей період на 10 % збільшився розмір мінімальної заробітної плати, а пенсій та сімейної допомоги — майже на чверть. Однак через інфляцію заходи уряду не змогли суттєво поліпшити матеріальне становище більшості французів. Велике розчарування в населення викликало розорення дрібних підприємств, скорочення робочих місць і зростання безробіття.

У **Великій Британії** лейбористський уряд *Тоні Блера* (1997–2007) активно проводив соціальну політику на засадах **неолібералізму**. Уряд збільшив штрафні санкції для роботодавців за порушення прав найманих працівників, робітники отримали право на оплачувану 4-тижневу відпустку. На всю територію країни було поширено дію закону про фіксований мінімальний розмір заробітної плати, удосконалено систему професійної перенавчання та інші соціальні програми.

Президент **США** *Барак Обама* (2009–2017) ініціював ухвалення закону про захист споживачів, започаткував реформу системи соціального страхування, що врятувала представників середнього класу від банкрутства, а також реформу медичного страхування. Також реалізовувалися програми фінансової допомоги для студентів, які брали кредит на освіту, розвивалась альтернативна енергетика, будувалися нові автошляхи.

У **Канаді** внутрішня політика прем'єр-міністра *П'єра Трюдо* (1980–1984) ґрунтувалася на ліберальних принципах, зокрема уряд зрівняв у правах англо-канадців і франкоканадців, проводив політику мультикультурності, скасував смертну кару.

Також було звільнено від податків громадян з низькими доходами, підвищено пенсії та соціальну допомогу, організовувалися громадські роботи, поступово зрівнявся статус жінок і чоловіків.

У **Східній Європі** ситуація була інакшою. Комуністи проголошували своєю метою знищення соціальної нерівності, однак насправді партійна еліта й чиновники жили в набагато кращих умовах, ніж решта населення. Зручного житла споруджувалося мало, існували великі черги на отримання тісних квартир, на придбання побутової техніки, автомобілів. Плата за комунальні послуги та транспорт була відносно невеликою.

Як у добу «процвітання», так і в період «славного тридцятиліття» у багатьох людей виникла ілюзія, що соціальна нерівність невдовзі зникне. Проте ці мрії

Франсуа Міттеран

Тоні Блер

Барак Обама

Словник

Неолібералізм — різновид традиційного лібералізму, що поєднує посилення ролі держави в економіці та суспільному житті з принципами демократії, вільної конкуренції, приватного підприємництва. Замість ліберальної держави, яка не втручається в економічні процеси, постає держава, яка здійснює регулювання економіки заради покращення добробуту людей.

зруйнувала нафтова й фінансова криза середини 1970-х років, унаслідок якої зросла соціальна нерівність. Власне, циклічність економічного розвитку і, як наслідок, коливання рівня соціальних стандартів, притаманна суспільствам із ринковою економікою.

2. Німецьке «економічне диво». Економічне зростання в Італії

Першим канцлером **Федеративної Республіки Німеччини (ФРН)** став **Конрад Аденауер**, який відіграв значну роль у становленні незалежної демократичної держави. За умовами Боннського договору 1952 р. країна позбулася окупаційного статусу, а через два роки вступила до НАТО. Країна була однією із засновниць Європейського економічного співтовариства (попередник Європейського Союзу). У політичному житті ФРН провідні ролі відігравали дві партії: Християнсько-демократичний союз / Християнсько-соціальний союз і Соціал-демократична партія Німеччини. Упродовж трьох років за підтримки США та інших західних держав ФРН швидко відбудувала господарство й пережила економічне піднесення, яке назвали *німецьким «економічним дивом»*. Велику роль у цьому відіграла вдало проведена грошова реформа. Старі рейхсмарки були скасовані, жителі Західної Німеччини отримали по 40 нових дойчмарок, через два місяці — ще по 20 марок. Приватні накопичення та кредитні активи, інші грошові зобов'язання обмінювались у співвідношенні 10:1, зарплати, пенсії та орендна плата — 1:1. Половину рахунків у банках було збережено, 70 % решти рахунків після перевірки анульовано.

Особистості

Конрад Аденауер (1876–1967) — федеральний канцлер ФРН (1949–1963). Юрист за освітою. У роки нацистського режиму двічі був ув'язнений. Співорганізатор і голова партії Християнсько-демократичний союз (ХДС). Наполягав на історичному примиренні з Францією, виступав проти визнання Німецької Демократичної Республіки.

Відеосюжет «Людвіг Ергард і німецьке «економічне диво»» (англ.): <https://www.youtube.com/watch?v=a0D1RAY5NZ8>

Накопичення банків, держустанов, пошти, залізничного відомства було заморожено, лише в 1957 р. держава погасила борги. Завдяки ефективній фінансовій політиці в поєднанні з традиційною дисциплінованістю й працьовитістю німців валовий суспільний продукт з 1949 до 1962 р. зріс майже втричі. Номінальна заробітна плата робітників збільшилася на 140 %, а реальна — до 90 %. Унаслідок «економічного дива» ФРН перетворилася на своєрідний магніт для країн Східного блоку, а надто для Німецької Демократичної Республіки.

Словник

«Економічне диво» — стрімкий розвиток економіки, що супроводжується зростанням економічних показників, скороченням безробіття та підвищенням рівня життя населення.

Економіка **Італії** в післявоєнні роки також швидко розвивалася. Зростання в 50-70-і роки ХХ ст. було настільки значним, що дало підстави назвати його *італійським «економічним дивом»*. За два десятиліття частка Італії в економічних показниках індустриально розвинених країн зросла майже в півтора раза, а за темпами розвитку економіки країна випереджала інші індустриальні країни, за винятком Японії. Щорічному приросту промислового виробництва сприяв приплив іноземного капіталу, упровадження досягнень науки й техніки в автомобільній промисловості, машинобудуванні, електроніці. Важливу роль відіграли державні субсидії, що надавалися прибутковим галузям господарства, а також їхнє пільгове оподаткування. Вихід італійських компаній на міжнародний ринок, масовий туризм забезпечили приплив валюти, яка вкладалась у розвиток економіки.

3. «Тетчеризм»

Наприкінці 70-х років ХХ ст., коли у Великій Британії загострилися фінансово-економічні проблеми, які не зміг вирішити лейбористський уряд, на дострокових парламентських виборах перемогли консерватори. Уперше в британській історії прем'єр-міністром стала жінка — **Маргарет Тетчер**.

Особистості

Маргарет Тетчер (1925–2013) — прем'єр-міністр Великої Британії (1979–1990). Вивчала право в Лондоні, займалася адвокатською практикою. В урядах, сформованих консервативною партією, обіймала посади міністра з пенсійного забезпечення й соціального страхування; міністра освіти і науки. За непохитність отримала прізвисько «залізна леді».

Неоконсервативна політика британського уряду, що отримала назву «**тетчеризм**», ґрунтується на непохитній вірі в переваги вільного підприємництва. Важливим методом реалізації цієї політики був *монетаризм* — теорія, згідно з якою кількість грошей в обігу є визначальним чинником розвитку економіки. Основним стимулом М. Тетчер вважала безпосередню матеріальну вигоду, бажання працівників якнайкраще облаштувати своє життя й життя своєї родини.

Робота в уряді була організована на засадах чіткої підзвітності й високої особистої відповідальності, за що М. Тетчер називали «залізною леді».

Словник

Неоконсерватизм — політична течія, що пристосовує традиційні цінності консерватизму до реалій сучасного суспільства. Особлива увага приділяється стабільності грошової одиниці (монетаризм), звільненню бізнесу від надмірного державного втручання, заохоченню підприємливості та приватної ініціативи.

«Тетчеризм» — політика виходу британської економіки з кризи завдяки втіленню неоконсервативної моделі державного регулювання на засадах саморегулювання й державної політики контролю над грошовими та кредитними ресурсами з метою впливу на економічну активність у країні.

Політичні опоненти з лейбористської партії, тред-юніони та чимало пересічних британців спочатку не сприйняли політику «тетчеризму». Деякі профспілки організували страйки у відповідь на законодавчі ініціативи щодо обмеження їхньої діяльності.

Проте із середини 1980-х років болісні реформи почали давати добрі результати, які відчули на собі пересічні британці. Помітно знизилися темпи інфляції, почало скорочуватися безробіття. Спротив профспілок було подолано і на виборах 1983 р. за лейбористів проголосувало лише 39 % членів профспілок.

- *Який висновок щодо масштабності реформ уряду М. Тетчер Ви можете зробити?*

«Тетчеризм»

Основні заходи

- Підтримка приватного підприємництва.
- Відмова від жорсткої регламентації бізнесу.
- Денаціоналізація (приватизація) нафтової промисловості, авіапромисловості та вантажного транспорту, комунальної власності (частково).
- Обмеження прав на страйки, звуження сфери діяльності профспілок.
- Зменшення ставок податків, збільшення опосередкованих податків.
- Перегляд соціальних програм.
- Підтримка приватних закладів освіти й охорони здоров'я.

Позитивні результати

- Подолання кризових явищ, покращення економічної кон'юнктури.
- Високі темпи економічного росту.
- Збільшення зарубіжних інвестицій.
- Модернізація традиційних галузей промисловості.
- Скорочення державного сектора, підвищення його рентабельності.
- Низькі темпи інфляції.
- Зниження рівня безробіття.

Негативні результати

- Зростання вартості комунальних послуг і транспорту.
- Широкий страйковий рух.
- Зростання військових витрат.
- Безробіття, зумовлене структурними змінами в економіці.

Істотно вплинуло на розвиток економіки й зміцнення фінансів розроблення нафтових родовищ у Північному морі. Велика Британія не тільки забезпечила себе енергоресурсами, а й стала експортером нафти та нафтопродуктів. Це сприяло зменшенню зовнішньої заборгованості країни, накопиченню золотовалютних резервів, зростанню курсу фунта стерлінгів.

Скоротилася кількість робітників, зайнятих безпосередньо на виробництві, зросла зайнятість у сфері обслуговування, збільшився прошарок власників дрібних фірм, з'явилася соціальна група високооплачуваних менеджерів середнього рівня. Щорічно заробітна плата британців зростала на 7–8 %.

Упродовж 1980-х років кількість акціонерів у Британії потроїлася, кожна шоста родина мешкала у власному будинку або квартирі. Більшість виборців належала до середніх верств.

Підвищення матеріального рівня населення сприяло послабленню соціальних суперечностей. У середині 1980-х років останній великий страйк — загальний страйк гірників — тривав майже рік. Понад 180 тис. шахтарів протестували проти рішення влади закрити збиткові шахти, проте «залізна леді» не пішла на поступки шахтарям.

Відеосюжет про шахтарський страйк 1984–1985 рр. у Британії (англ.):
https://www.youtube.com/watch?time_continue=157&v=3gRgaXib0Sc

Свідчення

- Ознайомтеся з висловлюванням М. Тетчер. Як би Ви охарактеризували систему соціальних гарантій її уряду: як систему «для всіх» чи систему «кожен сам за себе»? Обґрунтуйте Вашу точку зору.

«Утручання держави ніколи не повинно бути настільки значним, щоб фактично звільняти від особистої відповідальності. Те саме стосується оподаткування; адже коли ви і я тяжко працювали (незалежно від обставин), то, безперечно, знайдеться хтось, хто не робив би цього, якби не було стимулу».

Маргарет Тетчер (травень 1988 р.) (www.margaretthatcher.org/document/107246)

Однак був і негатив: скоротились обсяги житлового будівництва, зменшилося фінансування охорони здоров'я, освіти, довго розроблялася пенсійна реформа тощо. Уряд М. Тетчер переклав відповідальність за рівень безробіття на роботодавців і найманих робітників. Витрати на професійну перепідготовку та навчання молоді зростали, а на підтримку безробітних скорочувалися.

Успіхи в розвитку економіки отримали назву «англійське диво». Однак на межі 80–90-х років ХХ ст. позиції М. Тетчер похитнулися, деякі її кроки гостро критикувало керівництво консервативної партії та уряд. Наприкінці 1990 р. під тиском обставин вона пішла у відставку. Ера «тетчеризму» добігла кінця.

4. «Рейганоміка»

У США неоконсервативна політика, яку проводив обраний у 1980 р. президент **Рональд Рейган**, отримала назву «**рейганоміка**».

Особистості

Рональд Рейган (1911–2004) — президент США (1981–1989). Після закінчення коледжу працював спортивним радіокоментатором. У Голівуді знявся більше ніж у півсотні фільмів, очолював гільдію кіноакторів. У 1966 р. обраний губернатором Каліфорнії від Республіканської партії. У 1980 р. в 69-річному віці був обраний президентом США.

Словник

«**Рейганоміка**» — неоконсервативна політика американського уряду в період президентства Р. Рейгана, що мала на меті зниження інфляції та зменшення рівня безробіття через обмеження державного втручання в економіку, скорочення витрат на соціальні програми, подолання інфляції для забезпечення економічного зростання, зниження податків.

«Рейганоміка»

Основні ідеї	Результати
Скорочення інфляції	Рівень інфляції скоротився майже втричі.
Зниження податків	Податки коливалися залежно від інфляції; для стимулювання бізнесу податки для багатіїв було знижено.
Усунення бюрократичних перешкод для інвестицій; обмеження державного втручання в економіку й фінанси	Дерегулювання економіки та значні військові витрати зумовили економічне зростання в 1980-х роках.
Скорочення безробіття	Безробіття скоротилося вдвічі: з 10 до 5 %. Створено 18 млн нових робочих місць.
Скорочення видатків на соціальні програми	Значне скорочення програм підтримки незаможних груп населення. Скасовано продовольчі картки, зменшено розмір допомоги для матерів-одиначок. Соціальні програми з підтримки середніх верств, соціальне, медичне та пенсійне страхування залишилися майже незмінними.
Захист незаможних верств населення	Хоча більшість американців стала жити заможніше, відбулася ще більша поляризація між бідними й багатими.
Збалансований бюджет	Коливання дефіциту державного бюджету (перевищення видатків над доходами) унаслідок зниження податків та одночасного підвищення витрат.
Збільшення фінансування на армію	Фінансування на озброєння зросло, що сприяло поживленню економіки.
Розширення прав і підвищення відповідальності штатів; значне скорочення відрахувань з бюджетів штатів до федеральної скарбниці	Значне скорочення федеральних субсидій штатам, зокрема у сфері житлового будівництва й міського розвитку.
Скорочення апарату чиновників і кількості міністерств	Чисельність федеральних чиновників навпаки зросла на 3 %. Замість запланованих федеральних 11 міністерств наприкінці президентства Р. Рейгана їх налічувалося 14.

Свідчення

- Порівняйте, як оцінюють діяльність президента Р. Рейгана журналіст та історик. Чому, на Вашу думку, їхні оцінки настільки різняться? З якою оцінкою президентства Р. Рейгана згодні Ви?

«Рейган майже не доклав зусиль, щоб забрати з бюджету мільярди доларів субсидій для великих компаній... Його політика веде до закритості уряду, байдужості до громадянських прав, зневаги до бідняків».

Джон Оукс, американський журналіст (США: консервативная волна / пер. с англ. — М. : Прогресс, 1984. — С. 145)

«Можливо, коли Рейган залишить свій пост, демократи завдадуть йому політичного удару... Та якщо навіть рейганівської революції й не було, то все ж після президентства Р. Рейгана наступникам залишився добрий спадок. ...цей спадок міцніший та стабільніший, ніж після більшості президентів».

Берт Рокмен, американський історик (Bert A. Rockman. Conclusions: An Imprint but Not a Revolution // The Reagan Revolution? — Chicago; Illinois : The Dorsey Press, 1988. — P. 206)